

Düşünce Dünyasında
Türkiz
ULUSAL HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 14 • Sayı/No: 65 • Ağustos/August 2023
ISSN: 1309-601X

DEDE KORKUT'TAKİ KAZILIK DAĞI

"Kazılık Dağı" in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair. İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 12.06.2023
Kabul Tarihi: 05.07.2023
DOI: 10.59281/turkiz.1313065

Kaynak göstermek için:

Eyüboğlu, D. C., (2023). Dede Korkut'taki Kazılık Dağı. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(65): 91-132.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye
Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789
www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

DEDE KORKUT'TAKİ KAZILIK DAĞI

"Kazılık Dağı" in Dede Korkut

Dursun Can EYÜBOĞLU

Araştırmacı Yazar, Şair. İstanbul.
dursuncaneyuboglu@gmail.com.
ORCID: 0000-0003-4163-0976

Özet

Eski Türk tarihinin derinliklerinden, çağların içinden, asırları, bin yılları aşarak süzüle süzüle günümüze ulaşan Dede Korkut Destanları gerek Türk halkları arasında gerekse dünyada alanında önemli bir yere sahiptir. Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bunlardan biri Kazılık Dağı/Kazılık'dır. Kazılık Dağı'nın adı Dede Korkut Kitabı'nda altı boyda geçmektedir. Dede Korkut'taki Kazılık Dağı, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır. Kazılık Koca'nın adı dolayısıyla Kazılık adı Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında da geçmektedir. Dede Korkut'taki Aladağ, Karadağ, Karaçuk, Kazılık Dağı, Türkistan, Amıt Suyu/Amu Derya, Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır. Dede Korkut'ta Kazılık at ifadesi de geçmektedir ki, bu ifade ile eski çağlarda atlarıyla ünlü Kazılık bölgesinde yetişmiş bir at türünün kastedildiği söylenebilir. Kazılık adı, çeşitli Türk destan ve efsanelerinde, Türk boylarının folklor ürünlerinde de geçmektedir. Kazılık Dağı'nın adının kökünde bulunan Kaz sözcüğü; tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde İskitler/Sakalar, Kanğlılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktarılarak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan Guz/Kuz/Kaz unsuruyla ilgilidir. Bu makalede, Dede Korkut'taki Kazılık Dağı; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Coğrafya, Kazılık Dağı, Kazılık, Kaz.

Abstract

Dede Korkut Epics, which have reached the present day from the depths of the old Turkic history, through the ages, over the centuries and millennia, have an important place both among Turkic peoples and in the world. Many place names are mentioned in Dede Korkut. One of them is Kazilik Dagi/Kazilik. The name of Kazilik Dagi is mentioned in six epics in The Book of Dede Korkut. Kazilik Dagi in Dede Korkut is in Central Asia, the homeland of the Turks, in the sub-geography of the epic. The name Kazilik, hence the name of Kazilik Koca, is also mentioned in the Turmenistan variant of Dede Korkut. Many place names in Dede Korkut, such as Aladag, Karadag, Karacuk, Kazilik Dagi, Turkistan, Amit Suyu/Amu Derya, Demirkapi etc. reflect the historical geography of the epic. The expression Kazilik horse is also mentioned in Dede Korkut, which can be said to refer to a horse breed that was raised in Kazilik region, which was famous for its horses in ancient times. Kazilik name is also mentioned in various Turkic epics and legends, and in folklore products of Turkic tribes. The word Kaz, found in the root of the name of Kazilik Dagi; is related to the Guz/Kuz/Kaz element that comes from the depths of history, in the historical process has been kept alive in the common memory of the Turks, transferred to the future by being inherited from Turkic communities such as Scythians/Sakas, Kanglis, Western Gok-Turks, Turgishs, Oghuzs, Khazars. In this article, Kazilik Dagi in Dede Korkut; its place in the lower geography and upper geography of the epic were examined.

Keywords: Dede Korkut, Geography, Kazilik Dagi, Kazilik, Kaz.

Giriş

Dede Korkut, Farabi, Biruni, İbni Sina, Ahmed Yesevi, Kaşgarlı Mahmud, Yusuf Has Hacib, Mevlana, Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlan, Dadaloğlu... aynı ağacın, aynı büyük ulu çınarın birer dalları gibi, her biri Türk milletinin, tarihinin, coğrafyasının, kültürünün, dilinin, edebiyatının, eski Türk yaşamının önemli değerleri, yapıtaşlarıdır; öyle ki her biri, yaşadıkları dönemde, aynı kültürel mirasın, aynı düşünce yapısının,

aynı insani ve evrensel değerlerin yaşadıkları çağdaki ifadesi gibidirler. Bu tarihi/destani/efsanevi yönleri olan değerli şahsiyetler, hem Türk milleti için hem de tüm insanlık için önemli değerler ve kültürel mirastırlar; her biri aynı düşünceleri; insanlığı iyiye, güzele yönlendiren aynı fikirleri dile getirmişlerdir; bu nedenle her biri bir zincirin halkaları gibi, birbirinin devamı, birbirini tamamlayan, birbirini daha da yücelten niteliktedirler.

Dede Korkut, Türk milletine ve insanlığa ışık tutan bu değerler zincirinin, bu büyük kültürel mirasın ilklerinden, öncülerinden sayılabilecek kadar eskidir. Bu ulu çınarın dört bir yana salınmış köklerinden biridir. Nasıl ki bir ailede anne ve baba, kardeşler için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise; nasıl ki bir ailede dede ve nine, aile için, ailenin bütünlüğü için birleştirici bir unsur ise ve çeşitli zamanlarda aile üyelerinin bir araya gelmesine vesile oluyorsa, Dede Korkut da Balkanlar'dan Doğu Asya'ya kadar uzanan Türk Dünyası için birleştirici bir unsur ve ortak bir değerdir. Öyle ki, eğer bugün Türk Dünyası'nı birleştiren, bir arada tutan birkaç unsur sayılması gerekecek olursa, bunlardan biri geniş Türk coğrafyasının her bir köşesinde bilinen Dede Korkut ve onun zengin mirasıdır. Bu nedenle, Dede Korkut'a ve onun bize bıraktığı bu zengin mirasa sahip çıkmak demek, tüm Türk Dünyasına ve onun birliğine sahip çıkmak, köklerimizi bulmak, ortak değerlerimizde buluşmak, insanlığın bu önemli değerlerine sahip çıkmak, insanlığın ortak değerlerinde buluşmak, insanlığı, insan olmanın keyfini, mutluluğunu, huzurunu, onurunu yaşamak demektir.

Dede Korkut Destanları'nın destan, hikâye, efsane, masal, mit vb. farklı türlerde olmak üzere birçok varyantı, nüshası, el yazması vardır. Bunlardan en bilineni, buldukları yerler olan *Dresden* ve *Vatikan* adlarıyla bilinen iki ayrı nüshası olan *Dede Korkut Kitabı*'dır. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı *Türkmen Halk Nüshası* olup Türkmen/Türkmenistan varyantı olarak bilinmektedir. Dede Korkut Destanları'nın bir varyantı da 2019 yılında keşfedilen *Türkmen Sahra/Günbed* el yazmasıdır.

Muharrem Ergin'e göre, milli destanın dokuzuncu vasfı bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Dede Korkut'ta da tarihe dayanma vasfının bir sonucu olarak böyle bir coğrafya vardır; bu coğrafya görünüşte ve ön planda Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahası olarak görülse de bunun arkasında ya doğrudan doğruya ya da çok defa bu sahaya adapte edilmiş olarak Orta Asya'nın, Türkistan coğrafyasının unsurları yatmaktadır. Böylece eser destan olarak, zamansız ve mekânsız olan masal ve efsaneden çok ayrılmış olur (Ergin, 2017: 9).

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Destanları'nda tasvir edilen Oğuz boyunun Doğu Anadolu'da yaşadığı doğru değildir. Çünkü hiçbir devirde Doğu Anadolu'da bir Oğuz boyu oturmamıştır. Destanlarda anlatılan Oğuzların 11. yüzyılın ikinci yarısı ile 12. yüzyılın birinci yarısında Aşağı *Seyhun* boylarında, *Karaçuk Dağları* kesiminde yaşadığı düşünülmektedir (Sümer, 2007: 328).

Melek Erdem'e göre, tarihte batıya doğru gerçekleşen akınları ile Oğuzların, yayıldıkları sahaya paralel olarak yaşadıkları tarihi olaylar da sözlü gelenek ürünlerine, dolayısıyla Dede Korkut boylarına yansımıştır. Bu durum, Dede Korkut'un Türkmenistan varyantlarıyla kesinlik kazanmakta olup, boylarda hem *Sirderya* kenarında yaşayan Oğuzlardan söz edilmekte, hem de bugünkü *Türkmenistan* sahasına denk gelen yerlerdeki Oğuzlardan da söz edilmektedir (Erdem, 1998: 324).

Metin Ekici'ye göre, Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed el yazmasında, soylamalarda bölge, kent ve illerden bahsedilerek adeta Dede Korkut coğrafyası çizilmekte, *Kazakistan*'ın *Mangışlak* bölgesinden, *Kafkasya*, *Rumeli* ve *Mısır*'a kadar uzanan coğrafya tanıtılmakta ve bazı kentler kültürel hafızadaki unsurlarıyla açıklanmaktadır. Bu durum da Oğuz boylarının tarih boyunca doğudan batıya yaşadıkları coğrafyanın genişliğini göstermektedir (Ekici, 2019: 23).

Kazakistan'da, *Korkut* hakkındaki efsanelerde, Korkut'un memleketi olarak "*Sirderya'nın kıyıları*" geçmektedir (Seydimbek, 2000: 65, 71, 77).

Dede Korkut Destanları'nda adı geçen yerler üçe ayrılabilir; birincisi, destanların Orta Asya'da ortaya çıktığı döneme ait yerler olup, bunlar destanlarda kimi zaman aynen korunmuştur, kimi zaman ise üst coğrafyanın da etkisiyle, kısmen değişerek kullanılmaya devam etmiş yerlerdir. *Aladağlar, Karadağlar, Karaçuk, Kazılık Dağı, Gökçe Deniz, Türkistan, Demirkapı* vb. buna örnektir; ikincisi, Orta Asya'da eski yurttaki yer adlarının sonradan göç edilerek gelinen yeni yurttaki kısmen değişikliğe uğramış yer adlarıdır. *Amit suyu, Bayburd, Gürcistan* gibi yer adları buna örnektir; üçüncüsü, destanlara sonradan dahil olan yer adlarıdır ki, bunlar destanların içerisinde sadece birkaç yerde, çoğunlukla da tek bir kez geçen yer adlarıdır. *Umman Denizi, Diyarbekir, Mardin, Berde, Gence, Mekke, Medine* vb. buna örnektir.

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Kazılık Dağı*'dir. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*ni; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yerini inceleyeceğiz.

1. Dede Korkut'taki Kazılık Dağı

Dede Korkut'ta mekân olarak dağ kavramı sık geçmektedir. *Kara Tag, Arhu Beli Ala Tag, Kazılık Tag*, Dede Korkut'ta yer alan özel isimli dağlar olup, bu dağlar kimi zaman insan gibi kişileştirilmiştir. Dağ, Oğuz beylerinin av mekânlarıdır, ayrıca hayatın zorluklarını anlatmada sembolik bir kavram olarak, yükseklik ve hacim belirlemede ölçüt olarak da kullanılmıştır (Karçığa, 2015: 385). Dede Korkut Oğuznameleri'nde dağlar ile suların birbirinden ayrılmadığı görülmekte olup, dağın geçtiği neredeyse her yerde su da geçmektedir. Dağ ve sulardan haber geçmesi motifi Oğuznamelerde sıkça yer almaktadır (Erdoğan, 2014: 60).

Dede Korkut Destanları için en önemli dağlar, destanların geçtiği, *Aladağlar, Karadağlar* ve *Kazılık Dağı*'dir. Karadağlar ve

Aladağlar, günümüzde Kazakistan ve Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadır, Tanrı Dağları'nın bir kolu ve uzantısıdır. Kazılık Dağı'nın ise günümüzün Kazgurt Dağı olduğu düşünülmektedir ki, yine bu bölgede bulunmaktadır.

Kazılık Dağı, Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık*, *Kazılık Dağı* olarak geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973: 336) adı 6 boyda geçer: *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*, *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy*, *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu*, *Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu*, *Begil Oğlu Emren'in Boyu*, *Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu*. Adı Dede Korkut Kitabı'nın (Gökyay, 1973: 336) *Giriş* bölümünde de geçer.

Abdülkadir İnan, *Kazılık Dağı*'nın adını *Kadılık* olarak okumuştur (İnan, 1968: 169, 171'den aktaran Ögel, 1995: 34).

Bahaeddin Ögel'e göre, *Manas Destanı*'nda da *Kazılık Dağı*'nın adı geçmektedir. *Kazılık*, Türkçede, "*dik vadili ve uçurumlu yer*" karşılığı olarak söylenmiştir ki, belki de, *kazıma* ve *kazılı* kökünden geliyordu (Ögel, 1995: 34).

Pervin Ergun'a göre, *Kazılık*'ın sözlük anlamı "*dik vadili ve uçurumlu yer*"dir (Ergun, 2003: 86).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, *Kazılık* sözcüğünün kökü *kazı* olarak alındığında "*insan karnının boğumları, atın karnının semizliği*" anlamlarına gelmektedir ki, Bu bağlamda *Kazılık Kocanın* iri cüsseli, kilolu biri olduğu kastedilmiş olabilir; Türk kültüründe önemli bir yeri olan *Kazılık Dağı* çok geniş, heybetli bir dağ olduğu için bu adı almış olabilir (Akkoyun Koç, 2020: 127).

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*, "*kışta yazda karı buzu erimeyen Kazılık dağı*" (Gökyay, 1973: 10) olarak belirtilmiştir. Buradan *Kazılık Dağı*'nın yaz veya kış farketmeksizin karının erimediği anlaşılmaktadır ki, bu durum *Kazılık Dağı*'nın, iklim olarak nispeten soğuk olan kuzey bölgelerinde bulunduğu veya oldukça yüksek olduğunu yansıtmaktadır. Yeryüzünden yukarı doğru, sıcaklık her 100 metrede 0.5 derece düştüğünden, yüksekliği birkaç bin metreyi bulan dağların zirveleri soğuk

olmakta, bu yüzden de kimilerinin karı erimemektedir. Bu bakımdan Kazılık Dağı da birkaç bin metrelik bir yüksekliğe sahip olabilir.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, oğlu Boğaç Han'ın yerde yaralı kanlar içerisinde yattığını gören anası, Dirse Han'ın Hatunu, *Kazılık Dağı*'na beddua ederken şöyle demiştir:

“Akar senün sularun Kazılık dağı,

Akariken akmaz olsun

Biter senün otların Kazılık dağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar senün geyiklerin Kazılık dağı

Kaçar iken kaçmaz olsun, taşa dönsün” (Gökyay, 1973: 11).

Buradan *Kazılık Dağı*'nın suları, otları, geyikleri olan, oldukça verimli bir yer olduğu anlaşılmaktadır.

Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın yerde yaralı kanlar içerisinde yattığını gören anası Kazılık Dağı'na beddua etmiş, anasının sesiyle gözünü açan Boğaç Han ise *Kazılık Dağı*'nın suçu olmadığını, babasının suçu olduğunu söylerken *Kazılık Dağı* şöyle tasvir edilmiştir:

“Akarlıda sularına kargımağıl

Kazılık dağının suyunun günahı yokdur

Biterlide otlarına kargımağıl

Kazılık dağının suçu yokdur

Kaçar geyiklerine kargımağıl

Kazılık dağının geyiklerinin günahı yokdur

Aslanıla kaplanına kargımağıl

Kazılık dağının suçu yokdur

Kargarısan babama karga

Bu suç, bu günah babamdandır” (Gökyay, 1973: 11-12).

Buradan *Kazılık Dağı*'nın aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanları da barındırdığı anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'taki bu ifadelerden *Kazılık Dağı*'nin şöyle bir tasviri yapılabilir: *Kazılık Dağı*; yaz veya kış farketmeksizin karı erimeyen; iklim olarak soğuk veya birkaç bin metrelik bir yüksekliğe sahip; suları, otları, geyikleri olan, oldukça verimli; aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanları da barındıran bir dağdır.

Jean-Paul Roux'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda, *Qazılık Tag'a* (*Kazılık Dağı*) dua edilir, onun çöküşünün, yaşlanmasının korkunç olacağı hatırlanır (Roux, 2000: 147).

Ali Akar'a göre, Dede Korkut'ta, dağlar da önemli bir yer tutmakta olup, eski Türk inanç sisteminde kutsal sayılan *Ötüken* dağı gibi, burada da *Kazılık* dağı yer alır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, dağ, "*göğsü güzel koca dağ*" olarak nitelenir. Doğayla bütünleşmiş bir yaşam tarzı, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türklerin Gök Tanrı dinine inandıkları dönemlerden kalma metinler olduğunu göstermektedir (Akar, 2019: 82).

Pervin Ergun'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde dağ kültü, Türk'ün dünya görüşüne uygun olarak Gök Tanrı inanç temeline dayanmakta olup, doğumda, ad almada, kız isteme törenlerinde, evlilikte, devletin bekasının temininde, ölümden dualarda, kısacası yaşamın her safhasında dağ kültüyle karşılaşmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde *ala dağlar* hakimiyeti, *kara dağlar* yeryüzünü sembolize ederken, *Kazılık Dağı* ise yer altı, yeryüzü ve gök katlarını birleştiren dünyanın demir kazığı olarak görülmektedir (Ergun, 2003: 75). *Kazılık*, kutlu dağın sıfatlarından biridir. *Kazılık Dağı*, Oğuz inanışlarına göre dünyanın orta dağı kabul edilmekte ve yerin derinliklerinden, göğün derinliklerine kadar üç âlemi birleştirmekte olup, Tanrı'nın sıfatlarından çoğunu sembolize etmektedir (Ergun, 2003: 85-86).

Cemile Şen'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, babası Dirse Han tarafından *Kazılık Dağı*'nda okla vurularak ölüme terkedilen Boğaç Han'ı bulmak için kırk cariyesiyle birlikte yola düşen Dirse Han'ın hatunu, oğlunun başına gelenlerden *Kazılık*

Dağı'nı sorumlu tutmuş ve dağa karşı yönelerek içindeki acıyı ve sitemi, beddua şeklinde dışa vurmuştur (Şen, 2018: 68).

Servet Karçığa'ya göre, Dede Korkut'ta mekân olarak dağ kavramı sık geçmektedir. *Kara Tag, Arhu Beli Ala Tag, Kazılık Tag*, Dede Korkut'ta yer alan özel isimli dağlar olup, bu dağlar kimi zaman insan gibi kişileştirilmiştir. Dağ, Oğuz beylerinin av mekânlarıdır, ayrıca hayatın zorluklarını anlatmada sembolik bir kavram olarak, yükseklik ve hacim belirlemede ölçüt olarak da kullanılmıştır (Karçığa, 2015: 385).

Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Dirse Han'ın eşi, oğlu Boğaç Han'ın kana bulanmış bir şekilde yerde yattığını görünce, Oğuzların inanışlarına göre dünyanın orta dağı kabul edilen, yerin derinliklerinden, göğün derinliklerine kadar üç âlemi birleştiren *Kazılık Dağı*'na sanki bir insanmış gibi hitap etmiş ve onu kutsal kılan özelliklerin yok olması için beddua etmiştir (Derman ve Aslan, 2016: 215-216).

Veysel Şahin'e göre, anlatılardaki dar-kapalı (yutucu) mekânlar, kahraman ve diğer anlatı kişilerinin psikolojik anlamda kendilerini güvensiz hissettikleri yer olup, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda dar-yutucu mekânlar, Boğaç Han'ın kendini gerçekleştirmesine olanak vermeyen yerlerdir ki, hikâyede kahramanın babası tarafından yaralandığı *Kazılı Dağı*, dar ve yutucu bir mekândır. Dar ve yutucu mekân özelliği gösteren *Kazılı Dağı*, Boğaç Han'ın yaralandığı, onun ölümüne terk edildiği bir yerdir. Çevreden merkeze, yani kahramana doğru yapılan saldırılarda mekân, kahramana olumsuz baskı yapar. Boğaç Han'ın *Kazılı Dağı*'nda bir dere içine düşmesi, karga ve kuzgunların onun yaralarını deşmek için üzerine konmaya çalışmaları, *Kazılı Dağı*'nın dar ve yutucu bir mekân olduğunu göstermektedir. Kahramanın vurularak pusuya düşürülmesi de, mekânın yutuculuğunu ortaya koymaktadır. Oğlanın yaralanmasına neden olan bu mekân, bu açıdan dar ve labirent bir mekândır. Hikâyede *Kazılı Dağı*, Boğaç Han'ın vurulduğu, ölümüne terk edildiği dar ve yutucu bir mekâna

dönüşmüştür (Şahin, 2009: 2124-2125). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, adı geçen kapalı-dar mekânlardan biri *Kazılık Dağı*'dir. *Kazılık Dağı*, Boğaç Han, Dirse Han ve eşi için dar bir mekândır (Şahin, 2017: 12-13).

Aysuda Şahin'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, algısal mekânlardan biri ve kapalı-dar mekânlardan biri *Kazılık Dağı*'dir. *Kazılık Dağı*, Boğaç Han, Dirse Han ve eşi için dar bir mekândır. Hikâyede "Kışda yazda karı buzı erinmeyen *Kazılık Tağı*" ifadesinin kullanılması, kışın yazın karının erimemesi bu dağın dar ve yutucu bir mekân olduğunu kanıtlamaktadır. *Kazılık Dağı*, Boğaç Han'ın babası tarafından vurulduğu karga ve kuzgunların yarasını deşmeye çalıştıkları, Dirse Han için ise oğlunu ölüme terkettiği, Dirse Han'ın hatunu için oğlunu aradığı ve kanlar içinde bulduğu yutucu bir mekândır. Kahraman Boğaç Han'ın ölümlü yaptığı sınavda onu düştüğü bu zor durumdan kurtaran Hızır olmuştur (Şahin, A. 2017: 54-56).

Aysuda Şahin'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, yaz kış karı erimeyen *Kazılık Dağı*, anne için hayat gücünü (dağ çiçeği) içinde barındırması nedeniyle yaşamın kaynağıdır. Fedakârlığın ve merhametin annenin yüreğinde ses bulduğu hikâyede anne, oğlunu kurtarmak için elinden geleni yapmaktadır. Oğluna ilaç olacak dağ çiçeğini üzerinde bulduran *Kazılık Dağı*, soyun devamını sağlayacak kutsal bir mekândır. Boğaç Han'ı bir anne gibi bağrında saklayan *Kazılık Dağı*, kendinden bir parça olan varlığı, yani evladını annesine bağışlamıştır. Oğlunun iyileşmesi için anne sütü ve dağ çiçeğini yarasına sürmesi kahramanın yeniden doğuşunu, dirilişi simgelemektedir (Şahin, A. 2017: 62).

Aysuda Şahin'e göre, Dede Korkut'ta yer alan bazı hikâyelerde Tanrı'ya ulaşmanın basamağı olan ulu dağ adlarına (*Kazılık Dağı*, *Ala Dağ*, *Karaca Dağ* vs.) rastlanmaktadır. Bu dağlara Tanrı'ya ulaşması için sunulacak isteklerin ancak Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayılan olağanüstü niteliklere sahip kişilerin

mekânlarında yapılan dualar, ritüeller sonucunda yerine ulaşılabacağına inanılmıştır (Şahin, A. 2017: 108).

Orhan Güdek'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç Han'ın vurulduğu dağ olan *Kazılık Dağı* "Kışta yazda karı buzu erimeyen *Kazılık Dağı*" şeklinde tasvir edilmiştir. Boğaç Han'ın anasının, oğlunu yerde yatar şekilde görüp öldü sanarak *Kazılık Dağı*'na karşı feryat ederek beddua etmesi doğanın Türkler arasında canlı bir insan gibi algılandığının bir göstergesi sayılabilir. Bu sözler, tehlikenin de güvenliğin de doğayla doğrudan ilişkili olduğu gerçeğini anlatmaktadır ve Türklerin tarih boyunca doğayla iç içe bir yaşam biçimi sergilediklerini ortaya koymaktadır. Nitekim oğlunun yaşadığını gören ve *Kazılık Dağı*'nın bir suçu olmadığını anlayan anası, kendi sütü ile *Kazılık Dağı*'nın bağrından toplanan dağ çiçeklerini karıştırmış ve bu sayede yapılan merhem ile oğlunu iyileştirmiştir (Güdek, 2007: 30-39). Yani destanda Boğaç Han, anasının sütü ve *Kazılık Dağı*'nda yetişen dağ çiçeklerinin karıştırılmasıyla oluşan merhem sonucu iyileşmiştir. *Kazılık Dağı*'nda, halk tıbbında tedavi amaçlı da kullanılan dağ çiçekleri yetişmektedir ki, *Kazılık Dağı*'nın bereketli bir yer olduğunu ve doğanın iyileştirici gücünü yansıtmaktadır. Saf ana sütüyle bereketli *Kazılık Dağı*'nın dağ çiçeklerinin harmanlanması merhem olup yaralı Boğaç Han'ı iyileştirmiştir.

Hilal Erdoğan'a göre, Dede Korkut Oğuznameleri'nde dağa yapılan bir beddua vardır. Kendisine beddua edilenin bir dağ olması, dağın hem kendine beddua edilen olması hem de kötü bir olaydan canlı bir varlık olarak sorumlu tutuluyor olması yönleriyle dağa bir kişilik verildiğini göstermektedir. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, babasının kırk yiğidi tarafından tuzağa düşürülüp babası tarafından yaralanan Boğaç Han'ı arayıp bulan annesi *Kazılık Dağı*'na beddua etmiştir. Burada *Kazılık Dağı*'na yapılan beddua nedeniyle dağa verilen kişilik başka bir özellik taşımaktadır. Çünkü kişileştirme, insan olmayan varlıklara, insana ait özelliklerin verilmesiyle oluşturulan bir benzetme sanatıdır, ancak burada ise *Kazılık Dağı* insana ait özelliklerin verildiği bir benzetmenin de

ötesinde *kişinin* tam kendisi konumundadır. Oğlunun durumundan *Kazılık Dağı*nı sorumlu gören anne, dağı hem bir durumun sorumlusu olarak görmesi bakımından hem de hiçbir benzetme unsuru olmadan bedduasını doğrudan dağa yapması bakımından *Kazılık Dağı*'nı canlı bir varlık olarak görmektedir. Annesinin bedduasına karşılık Boğaç Han'ın verdiği yanıt da en az annesi kadar *Kazılık Dağı*'nı canlı kabul ettiğinin bir göstergesidir. Boğaç Han, tek sorumlunun babası olduğunu, *Kazılık Dağı*nın ve dağın suyunun, otunun, geyikleri, aslan ve kaplanının suçu olmadığını dile getirmiştir (Erdoğan, 2014: 63-64).

Erdoğan'a göre, Dede Korkut Oğuznameleri'nde, çevre merkezli bir gözle bakıldığında doğaya beddua ediliyor olması doğanın tahribini ve doğaya karşı kötü bir tavır takınılmasını teşvik ediyor gibi görünebilir. Öte yandan doğanın canlı bir varlık kabul edilip, insan yaşamındaki olaylarda etkileyen ve etkilenen konumunda olması ve kendisine beddua edilecek kadar insan tarafından ciddiye alınıyor olması insan merkezli bir bakıştan söz edilemeyeceğini göstermektedir. *Kazılık Dağı*, Oğuzlarla aynı coğrafyayı paylaşmanın yanı sıra aynı yaşamı da paylaşmaktadır ki, dağ, olayların dışında değil, yaşamın içindedir. *Kazılık Dağı*, Dede Korkut Oğuznameleri'nde olaylara doğrudan etki eden bir unsur olmasa da pasif bir unsur da değildir. Olay, durum ve karakterler arasında dağ unsurunun aktif bir rol oynadığı görülmektedir (Erdoğan, 2014: 65).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, yaşam ile ölümün birleştiği yer olan *dağ*, Yakut mitolojisinde akraba olarak görülmekte olup *soyun koruyucu iyesi* olarak bilinmektedir (Bayat, 2016: 227, 229'dan aktaran Akkoyun Koç, 2020: 33) ki, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Boğaç'ın annesi, bu görüşün etkisiyle, oğlunu korumadığı için *Kazılık Dağı*'na beddua etmiş olsa gerektir (Akkoyun Koç, 2020: 33).

Akkoyun Koç'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, Dirse Han'ın boğayı yenen, ergenlik çağındaki oğlu şamanlığın seçilme

aşamasındadır. Babası tarafından öldürülmeye çalışıldığında ise ikinci aşamaya, yani sınav aşamasına geçmiştir. Eğitim/Sınav aşaması genellikle yüksek dağlarda meydana gelir ki, Boğaç Han da *Kazılık Tağı*'nda bir derenin yanında bulunmaktadır. Dere tıpkı mağara, nehir gibi rahim'i ve doğum'u simgelemektedir. Boğaç da burada adeta yeniden doğmaktadır (Akkoyun Koç, 2020: 36-37).

1.1. Alt Coğrafya

Dede Korkut'taki Kazılık Dağı, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır:

Zeki Velidi Togan, *Kazıgurt*'u aynı adla bilinen dağ ve kasaba olarak belirttikten sonra, Ahmed Yesevi'nin halifesi İsmail ve İshak Ata'ların Kazıgurt'a mensup olduğunu söylemiştir (Togan, 1982: 81). Zeki Velidi Togan'a göre, *Kazıgurt*, *Taşkent*'in kuzeyindeki dağlardır (Togan, 1946: 19'dan aktaran Sümer, 1959: 366).

Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut Destanları'nda geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır. Kazakistan'da, *Çimkent* ilinde, kutsal bir yer olarak görülen, *Kazıgurt Mağarası* vardır (Margulan, 2000: 142-143).

Orhan Şaik Gökyay, *Kazılık Dağı*'nı, "*Taşkent*'le Sayram arasında bir küçük dağ" olarak belirtmiştir (Gökyay, 1973: 336). Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut'ta, dağların şamanlıkla ilgisi belirsiz olmakla birlikte, başta *Kazılık Dağı* olmak üzere *Karadağ*, *Aladağ* gibi dağlar çeşitli münasebetlerle geçmektedir. Karacuk Çoban'ın adı da *Karacuk Dağ* ile ilgilidir. Anadolu'da bu dağların adıyla anılan dağlar vardır. *Kazılık Dağı*'na, Boğaç Han'ın anasına söylediği soylamada değinilmektedir ki, silik olmakla birlikte, Türklerdeki dağ kültürünün bir izidir (Gökyay, 1973: CCXCVIII-CCXCIX).

Muharrem Ergin'e göre, coğrafi durumu, açık olmayan Oğuz ülkesi Dede Korkut Hikâyeleri'nin kaynağı ile değil, elimizdeki metnin tesbitiyle ilgilidir. Bu belirsiz coğrafya, hikâyelerde Oğuz ülkesi olarak gösterilen bu adsız doğa, Dede Korkut Kitabı'nda bahsi geçen Oğuz illerinin bu bölgede değil, Oğuzların Orta Asya'daki eski

yurdunda olduğunu açıkça göstermektedir. Buradaki sözde Oğuz ülkesinin, adıyla geçen tek doğa parçası *Kazılık Dağı*'dir ki bu dağ da Oğuzların *Sırderya* dolaylarındaki eski yurdunda bulunmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri bu bölgede oluşmamış, tesbiti sıralarında veya daha önce buraya uydurulmuştur. Onun için eserdeki coğrafya iğretidir, belirsizdir, karışıktır. Oğuz ülkesi açıkça yerine oturtulamamış, destanlar aracılığıyla geçen, Oğuzların ana yurduna ait bazı adlar yeri belirtilmeden anılmış, böylece özel adlar birer cins adı haline getirilmiş *arkuru yatan ala tağ, karşı yatan kara tağ* gibi doğa parçaları kahramanlarla birlikte dolaştırılmış ve kişilerin ardını bırakmamıştır. Bu yüzden eserde geçen birçok yer adının özel ad veya cins adı olup olmadığını kestirmek olanaksız hale gelmiştir. Aslında burada bulunmamış olan Oğuz ülkesinin bu coğrafi alana bir türlü yerleştirememesine karşılık Oğuz ülkesi dışındaki yer adları açık olarak belirtilmiştir. Çünkü bunlar hikâyeleri tesbit eden için bilinen yerlerdir ve hikâyelerin tesbit edildiği zamanki kimlikleri ile esere girmişlerdir. Bunlar civardaki kent ve kalelerdir, hepsi kâfirlerin elindedir. Dede Korkut'taki Oğuz ülkesi açık ve belirli değildir ve hayalidir. *Kazılık tağı, Kara tağ, Karaçuk, Türkistan* gibi adlar Oğuzların *Maveraünnehir*'deki yurtlarıyla ilgilidir (Ergin, 1989: 52-55).

Bahaeddin Ögel'e göre, Zeki Velidi Togan'ın *Kazgurd'u Taşkent* şehrinin kuzeyindeki dağlar olarak belirtmesi isabetli bir fikirdir. Ancak *Kazgurd Dağları*'nın kuzeyde ucu kuzey *İsficab*'ı da içine alacak şekilde kuzeye uzatılır, *Talas Ala-Tau*'ları ile *Karaçuk Dağları* arasına konursa, hem Oğuz yurdunun bu kısmı tamamlanmış olur hem de *Manas Destanı*'ndaki *Kazgurd* ile bir birlik meydana getirilmiş olur (Ögel, 1993: 154).

Ögel'e göre, *Kazılık Dağı*'nın Dede Korkut ile diğer Türk destanlarında büyük bir yeri vardır. Dede Korkut'ta bu dağ, "*kışda yazda karı buzu erimeyen Kazılık dağı*" diye anlatılmıştır. Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'nin adı yalnızca Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda geçmektedir. Bu boy, Dede Korkut Kitabı'nın en eski bölümlerinden birisi olmalıdır. Boğaç Han'ın annesi, oğlunu

Kazılık Dağı'nda, yaralı olarak bulunca dağa seslenmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki *Kazılık Dağı*, suları, otları, geyikleri, arslanı ile kaplı, bol olan bir dağdı. Yine Dede Korkut Kitabı'nda *Kazılık Dağı*'ndan, "Kışda yazda, karı buzu erimeyen, *Kazılık Dağı*" diye söz edilmiştir (Ögel, 1995: 32-34). Bahaeddin Ögel'e göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*'na yapılan beddua, dağa, şahsiyet ve kişilik verilmesi açık olarak görülmektedir. Hayvancılıkla geçinen Oğuzlar, çimene ve güzelliklere daha çok önem veriyorlardı. Ancak kutlu *Kazılık Dağı*, otlarıyla da gözü ve kalbi dolduruyordu. Bu dağa beddua edilirken de, "... *Biter senin otların, biter iken bitmez olsun!...*" denilmiştir (Ögel, 1995: 446-448).

Faruk Sümer'e göre, *Kazgurd*, Oğuzlar'ın yurtlarındaki ünlü dağlardan birisi olup, Sirderya boylarındaki Karaçuk, yani bugünkü Karatav sıra dağlarının bir kısmı olmalıdır (Sümer, 1959: 366). Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri'nde, özellikle Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*'nın adı çok geçmektedir. Gerek Azerbaycan, gerek Doğu Anadolu'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ, eski ve yeni kaynaklarda görülmemektedir. Bu dağın da *Türkistan*'da olması pek muhtemeldir. Bu dağın adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir (Sümer, 1959: 410). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*'ndan bahsedilmiştir. Buranın Oğuz yurdunda olduğu açıktır. *Manas Destanı*'nda da bu adı taşıyan bir yer adı geçmektedir (Sümer, 1972: 385).

Faruk Sümer, Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki Oğuzların, *Türkistan*'daki Oğuzlar olduğunu, hikâyelerin tarihi coğrafyasının da Orta Asya olduğunu, bu konuda birçok delil ileri sürerek ifade etmiştir. Faruk Sümer'e göre bu deliller kısaca şunlardır; a) Hikâyelerdeki Dede Korkut, Reşidüddin'in eseri *Camiu't-Tevarih*'de Korkut Ata adı ile geçmektedir ve bu Oğuzname'de, *Türkistan*'da yaşamış olan Oğuz yabgularının, devlet adamı ve keramet sahibi bir kişiydi. Onun mezarı da, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir; b) Hikâyelerdeki Salur Kazan, Ebulgazi'nin eseri *Şecere-i Terakime*'nin başlıca kaynaklarından birini oluşturan Türkmenler'in elindeki Oğuznameler'de de geçmekte, ayrıca Salur Kazan'ın oğlu Uruz ve

karısı Burla Hatun'un da adları geçmektedir; c) Hikâyelerin arasında yazıldığı toplumun gözünde, hikâyelerdeki Oğuz Eli'nin çok eski zamanlarda yaşadığına inanılmış, Oğuz Eli'nin Peygamber çağında yaşadığını sanmışlardır. Ayrıca Oğuzlar, bazı veya birçok hususlarda da kendilerinden farklıydılar. Kahramanların çoğunun taşıdığı adlar da 11. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski kelimelerdir. Hâlbuki Türkmenler'in, özellikle hükümdar ve beylerinin adlarının çoğu İslamiydi; ç) Hikâyeler, Oğuz Eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermiyor, Oğuz Eli adeta boşlukta veya askıda duruyor. Hiçbir zaman, Hıristiyanlar'ın eline düşmemiş olan *Alınca Kalesi* bile kâfir kalesi gibi gösteriliyor. Hikâyelerde Salur Kazan ve Bayındır Han için, "*Türkistan'ın direği, Karacuk'un aslanı, Emet Suyu'nun kaplanı*" deniyor ki, *Türkistan* Orta Asya'da olduğu gibi, *Karacuk* da *Sirderya* boylarındadır. *Emet Suyu* da bu yerlerle anıldığına göre, bu bölgede olmalıdır. Hikâyelerdeki *Kazılık Dağı* da *Türkistan*'da olmalıdır, adı ayrıca *Manas Destanı*'nda da geçmektedir; e) Hikâyelerde Oğuzlar'ın düşmanlarına genellikle kafir denilse de, bu düşmanların hangi kavimler olduğundan bahsedilmez. Kâfir beylerinin adları hep Türkçe'dir; f) Hikâyelerin ikincisinde Salur Kazan'ın evinin, ordasının kâfir beyi Şöklü Melik tarafından yağmalandığı ve anası, hatunu ve oğlunun da tutsak alınıp götürüldüğü, sonrasında ise Salur Kazan'ın onları kurtararak Şöklü Melik'i öldürdüğü, *Şecere-i Terakime*'de başka bir Oğuznameden aktarılarak, biraz değişik ancak her ikisinde de ortak bir şekilde geçmektedir. Ayrıca her ikisinde, Salur Kazan'ın bir yılın öldürmesinden bahsedilmektedir (Sümer, 1959: 407-412).

Üçler Bulduk'a göre, Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda geçen bir kargışta (beddua) sık sık tekrarlanan *Kazılık Dağı*'nın, hikâyenin tarih olarak eskiliği göz önüne alındığında, Orta Asya'daki Oğuz Eli ile ilgili bulunduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. *Kazılık*, aynı zamanda Yigenek Beğ'in babasına da isim olmuştur. Hemen her boyda *yelesi kara kazılık attan* bahsedilmektedir (Bulduk, 1996: 250). *Kazılık Dağı*'nın adı Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda geçen bir bedduada (kargış) sık sık tekrarlanmaktadır. Hikâyenin

tarih olarak eskiliği göz önüne alınırsa bu yer adının Orta Asya'daki tarihi Oğuz Eli ile ilgili olduğu fikrini güçlendirmektedir. Dağa dua ve beddua etme, *Karaçuk* veya *Kazıgurt* örneğinde olduğu gibi onları kişi adları ile özdeşleştirme, eski Türk inancındaki tabiat kültü ile ilişkilidir. *Şecere-i Terakime*'de Oğuz Han'ın 24 asıl oğlunun ardından adı verilen *Karaçuk* ve *Kazıgurt* adlı oğullar aslında Türk inancında yer bulan kutlu dağlardır (Bulduk, 2020: 13).

Bulduk'a göre, Dede Korkut Destanları'nın oluşum tarihi ile ilgili olan coğrafya Faruk Sümer'in belirttiği 11. yüzyılda Orta Asya'daki *Karaçuk Dağları*'nda yaşayan Oğuzların yurdu olan *Tarihi Oğuz Eli* ile örtüşmektedir. Destanlarda bir vesile ile adı verilen *Karaçuk*, *Aladağ*, *Kazılık/Kazıgurt Dağları* ile *Türkistan* tabirleri bu coğrafyanın hatıralarını taşımaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri'nin tesbit veya yazıya geçirildiği zaman ise Azerbaycan ve Doğu Anadolu coğrafyası ile birlikte düşünülmelidir. *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata'nın Salur Kazan Alp'i övdüğü bir manzumede adı geçen *Kazıgurt Dağı*, Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı* olabilir. *Kazılık* ve *Karaçuk Dağları* hem yer adı hem de kişi adı olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'a yönelik övgüde; "*Bayındır Hanun Güyegüsi / Türkistan'ın direği / Amit Suyu'nun aslanı / Karaçuğun Kapları*" ifadelerinde geçen yer adları doğrudan doğruya Orta Asya'daki Oğuzların eski yurtları ile ilgilidir (Bulduk, 2020: 12).

Saadettin Gömeç'e göre, *Kazılık Dağı*, bugünkü *Türkistan*'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, *Tanrı Dağları*'nın batıya doğru uzanan kollarından biridir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir. Saadettin Gömeç, ayrıca, hikâyelerde *Kafkasya*'nın adının geçmemesinden yola çıkarak, *Kafkasya Dağları*'nın Dede Korkut'ta *Kazılık* biçiminde kaydedildiğine dair iddiaları da mantıklı görmektedir (Gömeç, 2009: 212).

Ali Öztürk'e göre, Dede Korkut Destanları'ndaki olayların arkasında, belki de tarihi coğrafyayı gösteren yerler, Orta Asya ve

Türkistan sınırları içindeki yerlerdir. Buralar destanların ve destanlara kaynak olan tarihin beşiğidir. Dede Korkut'ta bu yerler; *Karlık Dağ*, *Karacuk Dağ*, *Kara Dağ* (Kara dağlar), *Ala Dağ*, *Kazılık Dağ*, *Gökçe Deniz* (Hazar Denizi), *Türkistan* (Ulu Türkistan), *Demir Kapı*, *Gün doğusu Genk Yer* (Horasan ili-Topkapı Sarayı Oğuznamesi)'dir. Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*, *Taşkent* ile *Sayram* arasında bulunan küçük bir dağdır. *Karacuk Dağları*'nın *Sırderya* boylarında bulunan kollarından birine *Kaz-gurt Dağı* adı verilmektedir (Öztürk, 2012: 287, 291).

Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000: 158; Ercilasun, 2002: 33; Ercilasun, 2004: 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 426-445; Eyüboğlu, 2022: 105-108; Eyüboğlu, 2022b: 289-290). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, dstandaki en üst yönetici olan Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019: 268-275; Eyüboğlu, 2022: 106-107; Eyüboğlu, 2022b: 289-300).

Dede Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Dede Korkut'un alt coğrafyasının önemli bir tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Özellikle Dede Korkut'taki *Aladağ*, *Karadağ*, *Karacuk*, *Kazılık Dağı*, *Türkistan*, *Amit Suyu/Amu Derya*, *Sir Suyu/Sir Derya*,

Demirkapı vb. birçok yer adı destanın tarihi coğrafyasını yansıtmaktadır.

Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Kazılık Dağı'nın*, bugünkü *Tanrı Dağları* ve onun bir kolu olan *Aladağlar* ve *Aladağların* batıdaki uç noktası olan *Kazıgurt Dağı* olduğu anlaşılmaktadır. Orta Asya'da Türk toplulukları arasında anlatılan çeşitli efsanelerde dünyanın merkezi olarak *Sir Derya'nın* geçmesi, insanlığın ilk olarak *Karadağ'da* ortaya çıktığına inanılması, bu bölgede yer alan binlerce yıllık mağara ve arkeolojik materyallerin bulunması, tarihin en eski devirlerinde Türkler için bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Kazakistan'da *Çimkent'in* güneyi ile Özbekistan'ın başkenti *Taşkent'in* kuzeyi arasındaki, Kazakistan-Özbekistan sınır bölgesinde yer alan *Kazıgurt Dağı*, *Tanrı Dağları'nın* bir kolu olan *Aladağlar'ın* batıdaki uç noktasını oluşturmakta olup, bu dağ silsilesinin en eski adlarından birini yansıtıyor olmalıdır (Eyüboğlu, 2022c: 113).

Dede Korkut'un Türkmenistan varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda bulunmayan Dışoğuzların Gever Hanlığına Karşı Köreşi Boyu'nda, Oğuzlar ile Gever Hanlığı arasındaki mücadelelerde, Gazılık Hoca, Gever Hanlığı'na vekil olarak gönderilmiştir (Erdem, 1998: 262). Kazılık Koca'nın adı dolayısıyla *Kazılık* adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir. Bu durum *Kazılık'ın* Orta Asya'da olmasının bir yansımasıdır.

Şecere-i Terakime'de, Korkut Ata'nın yaşadığı dönemde Oğuzların coğrafi sınırları şöyle belirtilmiştir: "*Oğuz ilinin yurtlarının gün doğusu Isış Göl ve Almalık, ve kıblesi Sayram ve Kazgurt dağı ve Karacık dağı, ve Demir Kazığı Uluğ dağ ve küçük dağ ki, bakır menbaıdır, ve gün batısı Sir suyunun ayağı Yangıkent ve Karakum*" (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 56). Burada belirtilen coğrafya, önceleri çok daha büyük ve geniş olmasına rağmen, 650'li yıllarda Batı Gök-Türk Devleti'nin yıkılarak On-Okların sınırlarının daraldığı ve 690'lı yıllarda Türgişler'in bağımsızlığını ilan ederek sınırlarını tekrar genişletmeye başladığı, Batı Gök-Türklerden

Türgişlere geçiş döneminin coğrafi sınırlarıdır. Bundan sonra Türğişlerin sınırları büyümüşü (Eyüboğlu, 2019: 139). Burada Dede Korkut'ta adı geçen, Sir Derya bölgesinde bulunan *Karacuk Dağı* ve *Kazgurt* (Kazılık) adları görülmektedir.

Şecere-i Terakime'ye göre, Oğuz Han'ın altı oğlunun nikahlı olmayan karılarından (Kuma) olan oğullarından birinin adı (Oğuz Han'ın torunlarından birinin adı) *Kazğurt* veya *Kaziğurt* idi (Ögel, 1993: 214). Bahaeddin Ögel'e göre, *Kazgurt* genel olarak bir yer adı olarak geçmektedir. Oğuzların önemli yaylalarından biridir. Burada ise kabile adı olarak geçmektedir. Herhalde bu kabile de adını bu dağdan almıştı. *Kazgurt* sözünün etimolojisi bilinmemektedir. Kırgızcada *Kaskır*, *kurt* anlamına gelmektedir ki, *Kaskırdı* (=Kaskırlı), yani *Kurtla dolu yer* demektir. *Kazgurt* sözü, *Kaz-gurt/Kas-gurt* şeklindeki bir türeyişten meydana gelmiş olmalıdır, çünkü Türkçede bir *-gurt* eki vardır (Ögel, 1993: 214).

Dede Korkut'ta *Kazılık at* ifadesi geçmektedir:

Muharrem Ergin'e göre, *kazılık at*; büyük, kuvvetli ve cins attır; *Kazılık* dağında yetişen cins attır (Ergin, 1964: 192).

Ali Abbas Çınar'a göre, Dede Korkut'ta geçen *Kazılık atlar* kutsal olabilir. *Kazılık at*; büyük, güçlü cins at olup, *Kazılık* dağında yetişmektedir. Kırgız Türkçesinde *kazılık* sözcüğü, "*tek kanatlı, efsanevi bir kuş adı*" olarak belirtilmiştir ki, atların uçma özelliğinin olduğu inancının Türk sözlü kaynaklarından destan ve masallarda hakim unsurlardan olduğu düşünülürse, sözcüğün *kutsal kuş* anlamı ile *kutsal at* anlamı arasında bir bağ olabilir (Çınar, 2000: 106).

Üçler Bulduk'a göre, Dede Korkut'ta hemen her boyda *yelesi kara kazılık attan* bahsedilmektedir (Bulduk, 1996: 250).

Sadettin Özçelik'e göre, *kazılık* sözcüğü, *kazi* (*yapan, yerine getiren*) sözcüğüne dayanmakta olup, eserde *kazılık at* tamlamasının geçtiği yerlerde savaş ve at tabirlerinin de olması bu tamlamanın *savaşçı atı* anlamına geldiğini göstermektedir (Özçelik, 2005: 44'ten aktaran Karçığa, 2016: 19).

Pervin Ergun'a göre, Dede Korkut'ta bazı hikâyelerde, *Kazılık, Yilisi kara kazılık at* ifadesinde olduğu gibi, kutlu atın sıfatı olarak da kullanılmıştır (Ergun, 2003: 85).

Dinçer Atay'a göre, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda, Kan Turalı'nın atı olan *yesei kazılık at* kökeniyle nam salan bir attır. *Kazılık Dağı*, Oğuzlarda mitik ve kutsal bir değere sahiptir. Bahaeddin Ögel'in *Proben*'den aktardığı bir Kırgız destanında "*evin direği*" ve "*varlık veren*" tabirleriyle nitelenen *Kazılık Dağı*'nın yaylaklarında yetişen at, Kan Turalı'nın da evinin direği ve varlığının nedenlerinden biri olmuştur. Zorlu Tırabuzan yolunu *Kazılık atıyla* aşan ve kafir eline varan Kan Turalı, dönüş yolunda da atının desteğiyle varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca yelenin kara oluşunu -kısmi de olsa ülküdeğer sınırlarında düşünerek-hakanlığın bir simgesi olarak da algılamak mümkündür. Atın görünümünde en belirgin öğelerden olan yeke, Kan Turalı'nın yardımcılardan olan atının da belirgin özelliklerinden biri olup, kara yekeleli atına binen Kan Turalı, düşmanlarını yok ederek onların dünyalarını karartmıştır (Atay, 2018: 81).

Tarihi kaynaklardan ve arkeolojik verilerden eski Türklerin yaşamında atın ne kadar önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Eski Türklerde, göçebe topluluklarda atın önemi ve faydaları iyi bilinmektedir ve bu konuda birçok çalışma yapılmıştır. *Eski Türk Yazıtları*'nda da atlara önem verilmiş, atların rengi bile özel olarak belirtilmiştir:

Hun çağında ve ondan önceki çağlarda, birbirleriyle güreşen pek çok at resimleri vardır. Bunlar bronzdan dökülmüş çok güzel eserlerdir. Daha sonra Çin kaynakları da, Türkler arasında at güreşleri hakkında bilgi vermiştir. Eski Türkler, güzel ve güçlü at yetiştiren dünya kavimlerinin başında geliyordu. Sonbaharda genellikle atlar güçlenir, bunun için de Türkler, büyük bir tören yaparlar ve bu törende her bölgenin at yetiştiricisi, seçkin atlarını getirerek güreştirirlerdi. Bu güreşlerde birinci gelen at, toplum içinde büyük bir değer ve saygı kazanırdı (Ögel, 1971: 10-11). Çin

kaynaklarında, “Batı cephesindeki Hun süvarileri beyaz atlara, doğudakiler gök (boz) atlara, kuzeydekiler kara ve güneydekiler kızıl atlara binmişlerdi” (De Groot ve Asena, 2011: 22) demektedir.

Çin kaynaklarında birçok defa adı geçen kan terleyen atlar Türklerin bir özelliği olup, Türk lehçelerinde adı geçen *argımak*, *arginat* veya *argin* denilen bir at cinsi, özellikle *Fergana*’da bulunuyor ve Çinliler tarafından yüksek karşılıkla satın alınıyordu. Kaynaklarda ilk kez M.Ö. 104 yılında adı geçen bu atların bir cilt hastalığı vardır ki, omuzlarda hafif kanamalara sebep olur ve tere bir kırmızılık verir (Birdoğan, 1996: 48). M.Ö. 140’dan sonra Çin’den Orta Asya’ya gidip, M.Ö. 120’de Çin’e geri dönen Chang Ch’ien, Çin imparatoru Wu-ti’ye *Davan* (Fergana)’da “*kanatlı atlardan türemiş olan ve kan terleyen asil atlar (argamak)*” bulunduğundan söz etmişti. Bu atların türeyişleri konusunda şöyle bir efsane anlatılıyordu: “*Davan ülkesinde yüksek dağlar vardır. Bu dağlarda yakalanması imkansız atlar dolaşır. Bu yüzden, benekli kısrakları seçerek, dağ atlarıyla çiftleşmeleri için dağın eteklerine salarlar. Bu kısraklardan kan terleyen taylar doğar. İşte bu atlara da kanatlı at soyundan gelen aygır adı verilir*” (Gumilev, 2002: 139-140). Bu atların *argin* adı, tarihi kaynaklarda geçen *Argu* bölgesinin adı ile ilişkili olmalıdır. Nitekim birçok araştırmacı ve bizim tarafımızdan *Kazılık Dağı* olarak tespit edilen *Kazıgurt*, tarihi *Argu* bölgesi yakınlarındadır.

Bir Çin tarihçisi, “Hun kavmi muharebede ve mücadelede imparatorluğunu at sırtından tesis ile yüzlerce şimalli kavim üzerinde hakimiyetini temin etmiştir” demişti. At, Hunların düşüncesinde adeta şahsen savaşa iştirak eden bir kimse olmuş, 8. yüzyıldan kalma *Gök-Türk Yazıtları*’nda ise, sadece kahramanlıkları değil, her seferinde rengi, cinsi ve çeşitli özelliklerinin de belirtildiği bir unsur idi. Hatta bazı kabileler için bir kısım at cinsleri o kadar karakteristiktir ki, adlarını bile sevdikleri atlarından alırlardı. Peçeneklerin herbir kabilesinin adı birer at rengini taşıyordu. Bazı Türk kavimlerinde de kabileler, *Ala-yuntlu* (alaca atlı) ve *Toraygır* (Dor aygır) gibi adlar taşıyordu (Deer, 1954: 161-162). Gök-

Türkler'de, kahramanlar ile atları arasında oldukça iyi bir münasebet vardı, öyle ki, yazıtlardan, han ailelerine mensup kadın adlarından ziyade, at adları bilinmektedir (Gabain, 1944: 689). *Köl Tigin Yazıtı*'nda, Köl Tigin'in savaşlarda kullandığı dokuz atının adı geçmektedir. Bunlar: Tadık Çor'un Boz Atı, İşbara Yamtar'ın Boz Atı, Yigen Silig Beg'in Zırhlı Doru Atı, Bayırkular'ın Ak Aygırı, Alını Beyaz Boz Atı, Alp Salçı Atı, Azman Atı, Az Yağızı Atı ve Öksüz Atı'dır. Bu atlardan sadece birinin zırhlı olduğu belirtilmiştir (Erkoç, 2006: 223).

981-984 yılları arasında *Turfan* ve *Beş-Balığ*'ı ziyaret eden Çin elçisi Vang Yen-tö, Uygurlarda atlar hakkında şu bilgileri vermiştir: *"Beş-Balığ dolayları, at yetiştirmeğe çok uygun bir bölgedir. Bu bölgede pek çok at sürüleri vardı. Uygur hükümdarının karısı, oğulları ve diğer prenslerin hepsi de ayrı ayrı at sürülerine sahip idiler. Her sürü, ayrı otlaklarda otlardı. Hükümdarın, hatununun ve her prensin atlarının renkleri ise, ayrı renkte idiler. Herkesin malı kendi atının rengine göre tayin edilirdi. Bu sayede de atlar birbirine karışmazdı. At sürüleri daha çok, Beş-Balığ vadisi boyunca otluyorlardı"* (Ögel, 1971: 121).

Kazılık At ifadesi, *Akhal Teke*, *Arap atı*, *İngiliz atı* ifadelerinde olduğu gibi, atın cinsini, yetiştirildiği yöreyi ifade etmiş olabilir. Eski devirlerde *Kazılık* bölgesi atları ile ünlü olmuş olabilir. Her ne kadar tarihin eski devirlerine gidildikçe bu konuda yazılı kaynaklar oldukça azalsa da, geniş Avrasya/Orta Asya coğrafyasının birçok yerlerinde özel olarak yetiştirilen at türleri olmuş olmalıdır. Bu bakımdan *Kazılık at* ifadesi ile eski çağlarda atlarıyla ünlü *Kazılık* bölgesinde yetişmiş bir at türünün kastedildiği söylenebilir.

Kazılık adı, çeşitli Türk destan ve efsanelerinde, Türk boylarının folklor ürünlerinde de geçmektedir:

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki, Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşağıdaki düşmana sapanla taş atması motifinin, Kazan da dahil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, birçok destanda görülen *dağdan taş yuvarlama* motifiyle ilgili olduğunu

belirtmiştik (Eyüboğlu, 2021: 170-172). *Şecere-i Terakime*'de, Korkut Ata'nın Salur Kazan'ı övüp söylediği bir manzume vardır ki, ilk kıtasında şöyle demektedir: “*Kazgurt dağdan aşağıya taşı yuvarlattı / Salur Kazan karşı varıp çekip / İt Becene görüp onu akli gitti / Alplar beyler gören var mı Kazan gibi?*” (Ebülгази Bahadır Han, 1974: 84). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Kazgurt dağ* olarak geçmektedir. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da bir şiir vardır ki, *Şecere-i Terakime*'de Dede Korkut'un Kazan için söylediği şiirin benzeridir. Kafir kalesinde tutsak olan Kazan, kuyudan çıkarılmış, eline kopuz verilmiş, kafirler kendisine bizi öv deyince, bunun üzerine Kazan soy soylamış, bu şiirlerden ikincisinde şöyle demiştir: “*Yüksek yüksek kara tağdan taş yuvalansa / Kaba ökçem uyluğum karşı tutan Kazan er idüm / ...*”. *Şecere-i Terakime*'deki şiirde *Kazgurt Dağı*'ndan yuvarlanan taş Kazan'ın karşı durması, buradaki şiirde de vardır. Yazıcıoğlu Ali'nin *Tarih-i Al-i Selçuk* adlı eserinin baş tarafındaki Oğuznamede de benzer motifler geçmektedir: “*Karaçığın Çolpan (?) tağından kafir taş uçursa kaba uyluğın dutan ben Kazanıdım ...*” (Ercilasun, 1994: 78-79). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Karaçığın Çolpan Tağı* olarak geçmektedir. Üçler Bulduk'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata'nın Salur Kazan Alp'i övdüğü bir manzumede adı geçen *Kazıgurt Dağı*, Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı* olabilir. *Kazılık* ve *Karaçuk Dağları* hem yer adı hem de kişi adı olarak Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçmektedir (Bulduk, 2020: 12).

Topkapı Sarayı'ndaki *Oğuzname*'de, Kazan; “*Karaçığın Cilban (?) dağında, kafir taş uçursa, / “Kaba uyluğın tutan, Ben Kazan idim!” ve “Kalaba senri kara dağın salında kaplı taş, / “Kara Derbend'e kör düşman gelse / “Yine kaydıp, ol düşmana önden depüp giden, Ben Kazan'dım!”* (Ögel, 1994: 127) demektedir. Ali Duymaz'a göre, Salur Kazan ile ilgili destanlarda geçen *taş yuvarlama* motifi vardır. Kıpçak destanı *Ak Köbek*'de, Salur Kazan ile Ak Köbek'in mücadelesindeki bir safha, dağdan yuvarlanan taşı karşılayıp geri atmaktır ki, Ak Köbek bu özelliğiyle övünmektedir. Salur Kazan bunu denemiş ve başarmıştır. Bu destan motifi Dede Korkut'ta da

vardır. Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın ağzından söylenen bir övmeye geçen ifadeler bu olayın izlerini taşımaktadır: “Yüksek yüksek kara dağdan taş yuvarlansa / Kaba ökçem, uyluğum karşı tutan Kazan er idüm”. *Selçukname*'ye ekli 65 satırlık *Oğuzname*'de de “*Karacığın Cilban dağından kafir taş uçursa kaba uyluğun dutan ben Kazan'dım*” cümlesi de buna işaret etmektedir. *Şecere-i Terakime*'de Seyyah Korkut mahlaslı manzumedeki mısralar da aynı doğrultudadır (Duymaz, 1996: 57). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Karacığın Cilban dağı* olarak geçmektedir. Türkistan/Türkmen Sahra/Günbed yazmasında bir soylamada (Soylama-17) şöyle demektedir: “... *Alaçak'ın Çolpa Dağı'nın dibine gitmiş idim, ... / Kayadan bir kara taş koştı, geldi, / Sağdaki beyler sağa kaçtı, / Soldaki beyler sola kaçtı, / Sağ elimden sol elime kadehimi oynatmadım, / Sırtımı verip kara taşı tutan Kazan idim*” (Ekici, 2019: 190-191). Burada taş yuvarlanan dağın adı *Alaçak'ın Çolpa Dağı* olarak geçmektedir. Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, yeni keşfedilen Günbed yazmasının 38-39. sayfalarında yer alan ve Kazan'ın ad kazandığını anlatan soylama, hem Dresden yazmasının 11. hikâyesinde Kazan'ın kafirlere karşı kopuz çalıp söylediği şiirlerle, hem de Topkapı *Oğuznamesi*'nin 3. sayfasındaki Kazan konulu bölümle paralel anlatılar içermektedir. Bu anlatımların bir karşılığı da *Şecere-i Terakime*'deki manzum parçalardadır. Bu dört metindeki ortak bir anlatı, *taş yuvarlanması* olayıdır (Haznedaroğlu, 2020: 438-439). Bu olayın gerçekleştiği yer, Dresden nüshasında *Yüksek yüksek kara dağ*, Türkmen Sahra/Günbed yazmasında *Alaçakun Çolpa Dağı*, Topkapı Sarayı *Oğuznamesi*'nde *Karacığın Cilban tağı*, *Şecere-i Terakime*'de *Kazgurt tağ* olarak geçmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 439-440).

Birçok araştırmacı Kazılık Dağı'nın adının ünlü Manas Destanı'nda geçtiğini dile getirmiştir: Muharrem Ergin'e göre, Kırgız destanı *Manas*'ta *Kazılık Dağı* geçmektedir (Ergin, 1989: 48). Alkey Margulan'a göre, Dede Korkut Destanları'nda geçen yerlerden *Kazılık* bugünkü Kazakistan'dadır. *Kazılık* adı, *Manas Destanı*'nda da vardır (Margulan, 2000: 143). Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut

Hikâyeleri'nde, özellikle Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*'nın adı çok geçmektedir. Bu dağın adı *Manas Destanı*'nda da bir yerde geçmektedir (Sümer, 1959: 410). Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, *Kazılık Dağı*'ndan bahsedilmiştir. *Manas Destanı*'nda da bu adı taşıyan bir yer adı geçmektedir (Sümer, 1972: 385).

Bahaeddin Ögel'e göre, *Manas Destanı*'nda da *Kazılık Dağı*'nın adı geçmektedir. *Kazılık*, Türkçede, *dik vadili ve uçurumlu yer* karşılığı olarak söylenmiştir ki, belki de, *kazıma* ve *kazılı* kökünden geliyordu. *Manas Destanı*'nda, *Kazılık Dağı*'nın *oyu*, yani vadisi üzerinde de söz açılmıştır. *Kazılık Dağı*'nda Oğuzlar'dan sonra Kırgız adı ile anılan geniş Türk kitleleri oturmuşlardı. 15. yüzyıldan sonra başlayan Kalmuk akınları, Türk Dünyası'nın altını üstüne getirmişti. Bu sırada *Kazılık Dağı* da Kırgızlar'ın ellerinden çıkmış ve Kalmuk kitlelerinin eline geçmişti. Bu dağdan çekilen Kırgız Türkleri, kendi eski yaylaları için bir ağıt düzmüşlerdi. Bu içli ağıt, Wilhelm Radlof tarafından derlenmiştir (Ögel, 1995: 34).

Ögel'e göre, *Manas Destanı*'nda, ilin en yaşlısı Koşay-Han'dı (Bahaeddin Ögel'in okuyuşuyla Koşay-Han). Koşay-Han, Bakay'dan sonra gelirdi. Kabile reisleri içinde en yaşlısı oydu. Koşay-Han, *Alaşan* dağlarında ve Kırgızların Sağ-yüz reisi Yamgırçı-Nogay'ın sınırlarında otururdu. Koşay-Han, tıpkı *Han-name*'de adı geçen 1200 yaşındaki büyük pehlivan ve savaşçı Ulug-Arslan'ın, *Manas Destanı*'ndaki paraleliydi. Oğuzların yurdu olan *Kazılık* vadisindeki *Kar-Yabas* (Kar yağmaz?)'da güreşler tutmuştu (Ögel, 1993: 505).

Manas Destanı'nda, pehlivanlar pehlivanı Koşay-Han şöyle demiştir:

“Töö-Tengşer’le güreştim, geniş Kegen boyunda,

Şenlikler yapılırken, Kenceke’nin toyunda.

Kazılık vadisinde, Kar-Yabas-Su boyunda,

Alp-Börü’yle güreştim, bir tek idim oyunda” (Ögel, 1993: 525). Burada *Kazılık* vadisinin adı görülmektedir.

Ögel'e göre, Kırgızlar'ın *Kazılık Dağı* ağıtında, "üç atamın yaşadığı dağ" demek yoluyla bir yurt hasreti anlatılmak istenmiştir. Anlaşıldığına göre ulu dağlar ve yaylalar, Türklerde, güzellik ve heybetleri kadar, *ataların yurdu* olmaları dolayısıyla da bir sevgi ve hayranlık bırakıyordu. Dede Korkut Kitabı'nda da adı geçen *Kazılık Dağı* için yine aynı ağıt, "babamın güveyisi, anamın gelini" de diyordu. Bu söyleyişler, din ve mitolojiden kurtulmuş ve artık bir edebiyat diline düşmüştü. Abdülkadir İnan'ın da belirttiği gibi, daha kuzeylerde ulu dağlar, bazen *gelinlerin kayınbabası*; bazen *kişilerin yedibabası* ve bazen de boylar ile ailelerin *tözü* veya *atası* oluyorlardı. Bahaeddin Ögel'e göre, bütün bunlarda, hayvancılıkla geçinen Türklerin, bu dağlardaki yurtlarına, yaylalarına karşı olan sevgi ve bağlılıkları, bu gibi düşüncelerin gelişmelerine ağır basıyordu (Ögel, 1995: 456).

Wilhelm Radlof'un Kırgız Türklerinden derlediği (Radlof, Proben III, s. 51/66'dan aktaran Ögel, 1995: 34), Bahaeddin Ögel'in aktardığı, eski Türklerdeki dağ kültürünün bir yansıması olan, tıpkı Dede Korkut'ta olduğu gibi *Kazılık Dağı*'na hitap edilerek söylenen bu ağıt şöyledir:

*"Ey sevgili, ey sevgili dağ! Beni doyuran, dağ!
 Üç atamızın, yaşadığı, dağ!
 Üç bin kara sığırın, yetiştiği dağ!
 Bayan-Aul'un yeri, ey Kazılık!
 Yazın, sana göçtüğümüz, yolların artık bozuldu!
 Kaburgandan ayrılıp kaldın! Ey, yayla yolu!
 Güzün sana konanda, buz sinene yayılırdı!
 Sen ey! Oniki uçurumlu' (kazılı) Tülük vadisi!
 Ey, zengin Tülük vadisi! Sende tanıdık kaldı mı?
 Kazanımın, kapağıydın! İpleri döğen, tokmağımdın!
 Atlar tutan, kemendimdin! Evimi tutan, direğimdin!
 Sen, ey sevgili! Ey, sevgili dağ! Beni doyuran dağ!
 Babamın, güveyisi dağ! Anamın, gelini dağ!
 Senden ayrılıp gideyim, diye hiç düşünmedim!*

Sen, ey çevresi dolgun dağ!
Sen ey, kaygan tuzlu dağ!
Her renkte at sürüleri, sende yaylırdı!
Senin büyük taşların, gözümde akan yaşlar oldu!
Bir yaşındaki keçim (çebiçim), oğlaksız kalmadı!
Benim genç koyunum (toklum), kısır kalmadı!
Benim büyük köpeğim, orada havlardı!
Biz, artık gidiyoruz!
Gidince, felaketle karşılaşacağız!

Biz, ekin ekmeği bilmeyiz! Acımızdan öleceğiz!" (Ögel, 1995: 34). Burada Kırgızlar tarafından *Kazılık Dağı*'na hitap edilerek söylenen ağıt, Dede Korkut'ta Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda, oğlu Boğaç Han'ın yerde yaralı kanlar içerisinde yattığını gören anası, Dirse Han'ın Hatunu'nun *Kazılık Dağı*'na yaptığı kargışı anımsatmakta olup, aynı ruhun ürünüdür ve eski Türklerdeki dağ kültürünün bir yansımasıdır. Bunlar Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*'nın alt coğrafyasında Orta Asya'da olduğunun da en açık kanıtlarıdır.

Melek Erdem'e göre, Kırgızların *Manas Destanı*'nın devamı olan *Semetey Destanı*'nda da tek göz deve dair benzer motifler görülmekte, Dede Korkut'un ve *Kazılık Dağı*'nin adları geçmektedir (Erdem, 1998: 317).

Pervin Ergun'a göre, Wilhelm Radloff'un derlediği *Manas Destanı*'nda, *Kazılık Dağı*'nin mitolojik anlamı görülmektedir. Dağ, adeta ruh gibi algılanırken, Türk milleti de onun kaburgalarıdır. On iki uçurumlu-kazılı bu dağ, *yeryüzünün kapağı, atlar tutan kement, evi tutan direk*'tir. Aynı zamanda hem güveyi, hem de gelindir. Dağdan ayrılmak zorunda kalan Türkler, göz yaşlarını da dağın büyük taşlarına benzetmiştir (Ergun, 2003: 86).

Bahaeddin Ögel'e göre, büyük dağlar ve yaylalar, Türk boyları ile Türk mitolojisinin oluşmasında önemli bir rol oynamışlardır. Bugün Anadolu'da da durum aynıdır. *Şecere-i Terakime* (Türkmenlerin Şeceresi)'de, *Kazıgurt*, bir boy adı olarak yer almaktadır ki, bunlar, *Oğuz Han'ın torunlarının boylarının, atlarını tutan bir boy*'dular, yani

Oğuz Han soyunun dışında bulunuyorlardı. *Kazıgurt* boyu, adlarını *Kazıgurt Dağı*'ndan almış olmalıdırlar. Şaman ve baksı dualarında "Kazıkurt *Evliya-Ata*" ifadesi geçmektedir. Bu dualarda büyük dağlar, *Evliya-Ata* olarak tanımlanırlar. Anadolu'da da böyle dağlar, *Ata* yerine *Baba* diye anılırlar (Ögel, 1995: 35). Buradaki *Ata/Baba*, *Korkut Ata*'nın adı ile de ilgili olup, *Korkut* eserimizde ayrıntılı bir şekilde incelemiştik (Eyüboğlu, 2019: 501-521).

Dağları *baba* olarak adlandırma şekli Anadolu'da yaygındır. Anadolu'da *baba* adıyla anılan bazı dağlara şu örnekleri verebiliriz: Muğla'daki *Babadağ/Baba Dağı*, Tunceli'deki *Düzgün Baba Dağı*, Tujik *Baba Dağı/Buyer Baba Dağı*, Sultan *Baba Dağı*, Elazığ'daki *Hazar Baba Dağı*, Van'daki *Çomaklı Baba Dağı*, Giresun'daki *Akıl Baba Dağı/Halbaba*, Sivas'taki *Ziraat Baba Dağı* vb.

Üçler Bulduk'a göre, dağa dua ve beddua etme, *Karaçuk* veya *Kazıgurt* örneğinde olduğu gibi onları kişi adları ile özdeşleştirme, eski Türk inancındaki tabiat kültü ile ilişkilidir. *Şecere-i Terakime*'de Oğuz Han'ın 24 asıl oğlunun ardından adı verilen *Karaçuk* ve *Kazıgurt* adlı oğullar aslında Türk inanışında yer bulan kutlu dağlardır (Bulduk, 2020: 13).

Zhanat Askerbekkızı Aimukhambet-Bazar Anaskızı Rakhmetova'ya göre, Kazak Türk mitolojisinde, tufan sırasında dünyayı su bastığında, Nuh peygamberin insanoğlunu Allah'ın emriyle kurtardığı, Nuh'un bindiği geminin *Kazıgurt Dağı*'na konduğu yer alır. Geminin *Kazıgurt*'un başına konup yeni hayatın başladığından da ayrıca söz edilmektedir. *Kazıgurt*, mitolojik düşüncede ayrıca yer alan ve Türk dünyasının ruhani uygarlıklarının birleştiği kutsal bir mekândır (Aimukhambet ve Rakhmetova, 2016: 209). Kazak Türk mitolojisindeki *Kazıgurt Dağı*'nın kutsallığı *Kazılık Dağı*'nı anımsatmakta olup, iki dağın aslında aynı dağ olduğunun bir yansıması olsa gerektir.

Stepan Bulgar tarafından yayımlanan Gagauz Türkleri arasındaki *Dev Dolu Kurtarer Padişahın Kızını* adını taşıyan bir Tepegöz varyantında (Uçkun, 1996: 66, 71) *Kaz Dağı*'nın adı

geçmektedir. Bu varyantta Tepegöz'ün tılsımı *Kaz Dağı*'nda bulunmaktadır. *Kaz Dağı*'nda bir gölün olduğu da belirtilmiştir. Buradaki *Kaz Dağı* adı, *Kazılık Dağı*'nın bir yansıması olabilir. Zaten *Kazılık Dağı*'nın adının kökü de *Kaz* ile ilgilidir.

Dede Korkut Destanları için en önemli dağlar, destanların geçtiği; *Karadağlar*, *Aladağlar* ve *Kazılık Dağı*'dır. *Karadağlar* ve *Aladağlar*, günümüzde Kazakistan ve Kırgızistan sınırları içerisinde yer alır, *Tanrı Dağları*'nın bir kolu ve uzantısıdır. *Kazılık Dağı*'nın ise günümüzün *Kazgurt Dağı* olduğu düşünülmektedir ki, yine bu bölgede bulunmaktadır.

Günümüzde Orta Asya'da, Dede Korkut Destanları'nın coğrafi adlarını koruyan en önemli bölgelerden biri Kazakistan ve Kırgızistan sınırına yakın Talas Bölgesi ile Kazakistan ve Özbekistan sınırına yakın Çimkent-Taşkent bölgesidir: Talas Bölgesi'nde, *Karadağlar*, *Kırgız Aladağları*, *Talas Aladağları*, *Talas Irmağı*, *Taraz* ve *Talas* kentleri, çok sayıda *Karadağ* adını taşıyan yerleşim yerleri, *Karasay*, *Kara Koyun*, *Kara Buura* adlı ırmak kolları, *Ming-Bulak* (*Bin-Bulak*), *Karasaz*, *Keng-Aral*, *Kara Suu*, *Kara Oy* adlı yerleşim yerleri, *Kara Buura* geçidi gibi, Dede Korkut Destanları ve Batı Göktürkleri-Türgişler'in tarihi hatıralarının izlerini taşıyan veya taşıyabilecek olan coğrafi yerler vardır; Çimkent-Taşkent bölgesinde, Kazakistan'da, *Kazgurt Dağı*, *Kazgurt* ve *Kazıgurt* adlı yerleşim yerleri, *Arus Irmağı*, Kazakistan-Özbekistan sınırında *Minbulak* (Binbulak) Dağı, Özbekistan'da, *Çirçik* ve *Karasu* ırmakları, Taşkent'in hemen yanbaşında *Salar* ve *Çirçik* adlı yerleşim bölgeleri bulunmaktadır.

Akselev Seydimbek'e göre, kışa doğru *Sirderya*, *Çu*, *Talas*, *İle* kıyılarına ve *Karatav* (Karadağ) ile *Alatav* (Aladağ)'ın eteklerine toplaşan kalabalık Oğuz-Kıpçak kavmi, yaza doğru göç ederek *Uhtav* (Uludağ), *Kişitav* (Küçük dağ), *Beşkazılık* (*Karkaralı*, *Balkan*, *Kızılaray*, *Bayan*, *Karagaylı*) dağlarını geçerek, *Sarısu*, *Esil*, *Nura*, *Torgay*, *Ertis* (İrtiş) nehirlerinin yemyeşil otlaklarına kadar yayılarak yerleşirlerdi (Seydimbek, 2000: 51). Yani bugünkü

Kazakistan'da *Karkaralı, Balkan, Kızılaray, Bayan, Karagaylı* dağları *Beşkazılık Dağları* olarak bilinmektedir ki, burada *Kazılık* adı görülmektedir. Kazakistan'da *Beşkazılık*'ın bulunduğu; Balkaş gölü'nün kuzeyinde, Altaylar'ın batısında, Karagandı kentinin güney/doğu/güneydoğusunda bulunan bu bölge *Sarıarka*'da yer almaktadır ve tarihin en eski devirlerinden beri eski Türklerin anayurt bölgelerinden birisi olmuştur.

Bir çalışmamızda eski Türklerdeki ve Dede Korkut'taki Kaz unsurunu ayrıntılı bir şekilde incelemiştik (Eyüboğlu, 2022d: 33-69). Şimdi, *Kazılık Dağı*'nın adının köküne bulunan *Kaz* sözcüğünü; tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde, İskit-Sakalar, Kanglılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktarılacak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan *Guz/Kuz/Kaz* unsurundan kısaca bahsedelim:

Pertev Naili Boratav'a göre, kutsal dağlara adını veren *kazlar*, büyük olasılıkla bir Orta Asya-Türk ögesidir. Anadolu Tahtacıları, kıyafetlerine sembol olarak *kaz* ayakları örerler. Ebülğazi Bahadır Han'a dayandırılan bir Oğuz-Türk aktarımında ise Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce efsanevi bir hükümdarı olan Ögircik Han, sülalenin en yaşlısına sembolik olarak bir çift *kazayağ*ını sunmuştur. Çoğunlukla kuğu ile karıştırılan *kaz*, tüm Altay dünyasında destansı bir hayvandır (Boratav, 2012: 113). Kuğu ile *kaz*'ın karıştırılması bazı söylentilerde de görülmektedir. Ali Duymaz'a göre, *Kaz* ongununun Türk mitolojisinde önemli bir yeri olup, Türkmenistan'daki bazı Salur kabileleri *kaz* ayağı damgası taşımaktadır. Anadolu'daki Türkmenlerin de *kaz*ı kutsadıkları, halılarına işledikleri *kaz* motifleri ve *Kaz Dağı* vb. yer adlarından bellidir (Duymaz, 1997: 39-40).

B. E. Budagov'a göre, Türk halklarında *kaz* etnonimdir. Y. Koyçubayev'e göre, Kazakistan'daki güney rayonunda olan *Kazbek*, tepelik ve alçak dağlık arazinin adıdır; buradaki *kaz* etnik ad olup, *bek* ise tepe demektir, *Kazbek* ise *Kazların yüksekliği/Kazların dağı*

anlamına gelmektedir. B. E. Budagov'a göre, Kafkasya'daki *Kazbek Dağı*'nın adı ile Kazakistan'daki *Kazbek* aynı menşelidir. *Kafkaz* (Eski şekli *Kapıkaz*) oronimi ise *Kazların Kapısı/Geçidi* demektir. Dede Korkut Kitabı'ndaki *Kazlıg Dağı*, Kafkas'dır. Antik dönem yazarları *Derbend*'i *Kaspi Geçidi* olarak adlandırmışlardır. *Kaz* (*Kas*) etnonimi ile bağlı etnonimler - *Kaspi*, *Kazak*, *Kazar* (*Hezer*), *Kazbek* (*Kaz dağı*), *Kapkaz* (*Kaz keçidi*) toponimleri eski *Kaz/Kas* tayfasının adı ile ilgilidir (Budagov, 1994: 98).

Mireli Seyidov'a göre, *Kazak*, *Kazılık*, *Kazgurt*, *Kafkas* gibi yer ve kişi adları Türk mitolojisindeki Gök Tanrı inancıyla ve *Kaz* sözcüğüyle ilgilidir; *Kaz* sözcüğü ise "yücelik, yükseklik, dağ, zirve" anlamlarını taşımaktadır, buradan hareketle de bir kuşa ad olmuştur (Seyidov, 1989: 110-114'ten aktaran Duymaz, 1997: 39). Nikolay Aleksandroviç Aristov'un aktardığına göre, Yakut-Saka Türkleri, her şeyin yaratıcısı *Ar-toyon*'un hanımı *Kü-bey-hatun* (*kutsal hanımefendi*), onun atalarına kuğu şeklinde göründüğüne inandıkları için pek çoğu bu kuşun etini yemezler (Aristov, 2014: 91). Wilhelm Tomaschek, bu rivayete dayanarak, Türk kabilelerinin kökeniyle ilgili 6. yüzyıla ait eski bir efsaneye göre, Yakutların Türklerin kadim atalarından kuğuya dönüşen bir çocuğun torunları ya da ondan türemiş bir halk sayılabileceği sonucuna ulaşmıştır (Aristov, 2014: 91).

Şakir İbrayev'e göre, konar-göçer halklarda *kuğu* kutsal bir kuştur, yani bir kültür; kuğu vurulmaz, öldürülmez ve eti yenmez (İbrayev, 2000: 246). Ayşegül Derman-Zeynep Aslan'a göre, Dede Korkut'ta, "*Kaza benzer kızım gelinim*" ifadesinde olduğu gibi, sıkça geçen ifadelerde kadının kaza benzetildiği görülmektedir. Kadının kuğuya, ördeğe ya da kuşlara benzetilmesi motifi halk şiirinde de sıkça görülmektedir. Jean Paul Roux, bu eğretilmeyi kadının kaz, kuğu görünümünde ortaya çıktığı efsanelerle ilişkilendirmektedir (Derman ve Aslan, 2016: 214).

11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eserinde verdiği bilgilere göre; Afrasiyab'ın kızının adı *Kaz*'dı. *Kaz*,

Kazvin kentinin kurucusuydu. *Kaz* oyunu ise *Kaz*'ın oyun alanıydı, kız orada yaşar ve oyun oynardı. Bu yüzden Türkler, *Kazvin*'i Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul ederdi. Afrasiyab'ın kızı *Kaz* aynı zamanda *Kum* kentinin bulunduğu bölgeye de gider ve avlanırdı. Bu nedenle *Kum* da Türk ülkesinin sınırları içerisinde kabul edilmişti. Ayrıca *Kaz*'ın babası Tonga Alp Er (Afrasiyab) *Merv* kentini de inşa etmişti. *Kaz*'ın Afrasiyab'ın kızının kocası Siyavuş da *Baykend*'de ölmüştü. Kaşgarlı Mahmud ayrıca *Ila* nehrine akan büyük bir nehir olarak da *Kaz Suyu* (*Kaz Suyu*)'nın adını vermiştir. Afrasiyab'ın kızı *Kaz* bu nehrin kıyısında yüksekçe bir burnun tepesine bir kale yaptırmıştı, daha sonra da nehir onun adıyla anılmaya başlamıştı (Kaşgarlı Mahmûd, 2005: 419). Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bu bilgiler bize Eski Türkler'in yaşamında *Kaz* ve onunla ilgili çok sayıda anlatının ve efsanenin yaygın olduğunu göstermektedir.

Kazar (*Hazar*) *Denizi*, *Kazar* (*Hazar*), *Kazak*, *Kazgurt*, *Kazılık Dağı*, *Kazılık Koca*, Dede Korkut'taki *kaza benzer kızlar*, Orta Asya'daki *Kazak*, *Kırgız*, *Saha-Yakut Türkleri*'nde ve diğer Türk topluluklarında kadınların başlarına taktıkları kadınları *kaza* benzeten uzun başlıklar vb. gibi adlar ve çeşitli unsurlar hep *Kaz*'ın tarihi hatıralarını taşımaktadır. Hatta *Kazan* adındaki en eski tarihi alt tabaka da bununla ilgilidir. *Kaz*'ın coğrafyasına baktığımızda, yukarıdaki adı geçen yer ve adların doğuda *Altaylar*'dan, *Issık Göl*'ün doğusundan batıda *Hazar Denizi*'nin kuzey ve batısına, *Kafkasya*'ya kadar uzanan geniş bir alanı kapladığını, bunun Batı Türklüğü, yani İskit-Sakalar, Kanglılar, Usunlar, Batı Hunları ve Batı Gök-Türkleri'nin ataları ile ilgili olduğunu görmekteyiz.

Tanrı Dağları-Altaylar bölgesini merkez edinen eski Türk toplulukları, bir taraftan Orta Asya'da faaliyetlerde bulunup, *Amu Derya*'ya kadar yayılırken, Çin içlerine doğru ilerlerken, bir taraftan ise bu bölgeden *Avrasya*'ya, *Hazar Denizi*'nin kuzeyine ve batısına, *Karadeniz*'in kuzeyine yayılmışlar ve onların faaliyetleri de tarihi süreç içerisinde *Kaz*'lı ad ve hatıraların yayılmasını sağlamıştır. Bu coğrafya, Batı Türklerinin tarihi coğrafyasıdır. Afrasiyab'ın ise İskit-Saka, Kangar hükümdarı olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı

Mahmud'un aktardığı efsanelerde geçen *Merv*, *Baykend*, *İli* adları da bu coğrafyanın Orta Asya olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bütün bunlar tarihi bir bağı ve sürekliliği göstermektedir. 11. yüzyılda dahi efsane özelliği taşıyan bütün bu anlatıların kökeni Milattan Önceki dönemlere, İskit-Saka, Kanglı ve hatta daha da önceki dönemlere, Türklerin atalarına uzanmaktadır.

1.2. Üst Coğrafya

Vasiliy Vladimiroviç Barthold'un çalışmasında, orijinalinde *Kazılık Dağı* olarak geçen yer, tercümesinde *Kafkas Dağı* olarak geçmiştir. Bu, Dede Korkut'un nerede ortaya çıktığının, yani tarihi coğrafyasının tespit edilmesinde yanlıtıcı olabilecek bir durumdur (İbrayev, 2000: 42-43). Bu durum da bazı araştırmacıları yanıltmış olabilir.

Faruk Sümer'e göre, Dede Korkut Hikâyeleri, *Oğuz Eli*'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermez. Ancak, *Abkaz*, *Gence*, *Berde*, *Tatyan*, *Başı Açuk*, *Gürcistan*, *Sürmelü*, *Ağce (Akça) Kale*, *Kara dere* ve *Alıncak* gibi yer adlarından, *Oğuz Eli*'nin Azerbaycan'da yaşadığı düşünülse de, *Oğuz Eli*'ne veya kahramanlarına ait Azerbaycan'daki şehir, kale veya herhangi bir yerin aidiyetinden açıkça bahsedilmez. *Oğuz Eli*, adeta boşlukta durmaktadır. Hiçbir zaman Hıristiyanların eline düşmemiş olan *Alınca Kalesi* bile bir kafir kalesi gibi gösteriliyor. Hikâyelerde iki yerde Salur Kazan ve bir yerde Bayındır Han, "*Türkistan'ın direği*, *Karacuk'un aslanı*, *Emet Suyu'nun kaplamı*" olarak övülüyor ki, burada geçen *Türkistan* Orta Asya'da, *Karacuk* da *Sirderya* boylarında, *Emet Suyu* da bu yerlerle anıldığına göre, bu bölgede olmalıdır. Hikâyelerdeki *Kazılık Dağı* da *Türkistan*'da olmalıdır, adı ayrıca *Manas Destanı*'nda da geçmektedir (Sümer, 1959: 408-410).

Fahrettin Kırzioğlu'na göre, *Kazılık Dağı*'nın *Aras* civarında bulunması kuvvetle muhtemeldir ve en iyi cins atların bu bölgede yetiştirilmiş olması da buna işaret etmektedir (Bulduk, 1996: 250).

Saadettin Gömeç'e göre, *Kazılık Dağı*, bugünkü *Türkistan*'da, Güney Kazakistan bölgesinde küçük bir dağ, *Tanrı Dağları*'nın

batıya doğru uzanan kollarından biridir. *Manas Destanı*'nda da geçmesi bunu doğrular niteliktedir. Saadettin Gömeç, ayrıca, hikâyelerde *Kafkasya*'nın adının geçmemesinden yola çıkarak, *Kafkasya Dağları*'nın Dede Korkut'ta *Kazılık* biçiminde kaydedildiğine dair iddiaları da mantıklı görmektedir (Gömeç, 2009: 212).

Nureddin Rıza'ya göre, *Gaz* sözü Dede Korkut'ta birkaç anlamda tekrar tekrar işlenmiştir; *Gazlıg dağı*, *Gazlıg atı*, *Gaz kimi gelinler kızlar*, *Gazan han*, *Gazlık goça oğlu*. *Gafgaz* ve *Gezbek* (Gazbey) dağlarında da *Gaz* görülmektedir. *Guban* çayındaki *Guba* ile *Gusar* şehir-yer adlarında *Gu*-ların görünmesi de tesadüfi değildir. *Gaz* ve *Gu* adları sinonimdirler. Türklerde kutsal sayılan kuşların adlarıdır. Eski Türklerde Sungur kuşunun da kutsal olduğu bilinmektedir. Doğusunda deniz sahilinde *Demirgapı Derbend*, batısında ise *Abhazlar* olan dağ da şüphesiz *Gafgaz* dağıdır, *Gaf* kelimesinin dağ adı olduğu da bilinmektedir. Dede Korkut'ta bütün olaylar *Gazlıg dağı*'nın *Gafgaz*'ın batısında ve doğusunda geçmektedir (Rıza, 2004: 106).

Diyarbakır'da Lolo Hoca diye anılan kişinin Kilisli basmasına eklediği nota göre, *Karacadağ*'da *Kazılık* diye bir yer vardır (Gökyay, 1973: CCXCVIII-CCXCIX).

Günümüzde Türkiye'de, *Tokat/Zile* ve *Tunceli/Pertek*'de *Kazılı* adlı iki yerleşim yeri vardır (Hacaloğlu ve Memişoğlu, 2005: 800).

Dede Korkut Destanları'ndaki yer adlarından, adları Orta Asya'daki yer adlarına çok benzeyen *Garcistan-Gürçistan*, *Baybövirt-Bayburt*, *Demirkapı-Derbent* (Demirkapı) gibi yer adları kolaylıkla mahallileşmiş, ancak adları arasında büyük bir fark olan *Kazılık-Kafkas* gibi yer adları, henüz mahallileşmeden destanlar yazıya geçirilmiştir, bu nedenle de destanlarda *Kafkasya*'nın adı geçmemektedir, zaten destanlarda bu bölgede yer alan Gürcü, Ermeni, Ermenistan, Laz, Lazistan gibi kavim ve yer adlarının geçmemesi de, destanların Orta Asya'da, *Türkistan*'da ortaya

çıkmasının bir sonucudur, sadece adları birbirine benzer yerler de mahallileşme olmuştur.

Sonuç

Dede Korkut'ta birçok yer adı geçmektedir. Bu yerlerden biri *Kazılık Dağı*'dir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*; destanın alt coğrafyası ve üst coğrafyasındaki yeri incelenmiştir.

Dede Korkut'taki *Kazılık Dağı*, destanın alt coğrafyasında Türklerin anayurdu Orta Asya'dadır.

Dede Korkut Destanları için en önemli dağlar, destanların geçtiği, *Aladağlar*, *Karadağlar* ve *Kazılık Dağı*'dir. *Karadağlar* ve *Aladağlar*, günümüzde Kazakistan ve Kırgızistan sınırları içerisinde yer almaktadırlar; *Tanrı Dağları*'nın bir kolu ve uzantısıdır; *Kazılık Dağı*'nin ise bugünkü *Kazgurt Dağı* olduğu düşünülmektedir ve yine bu bölgede yer almaktadır.

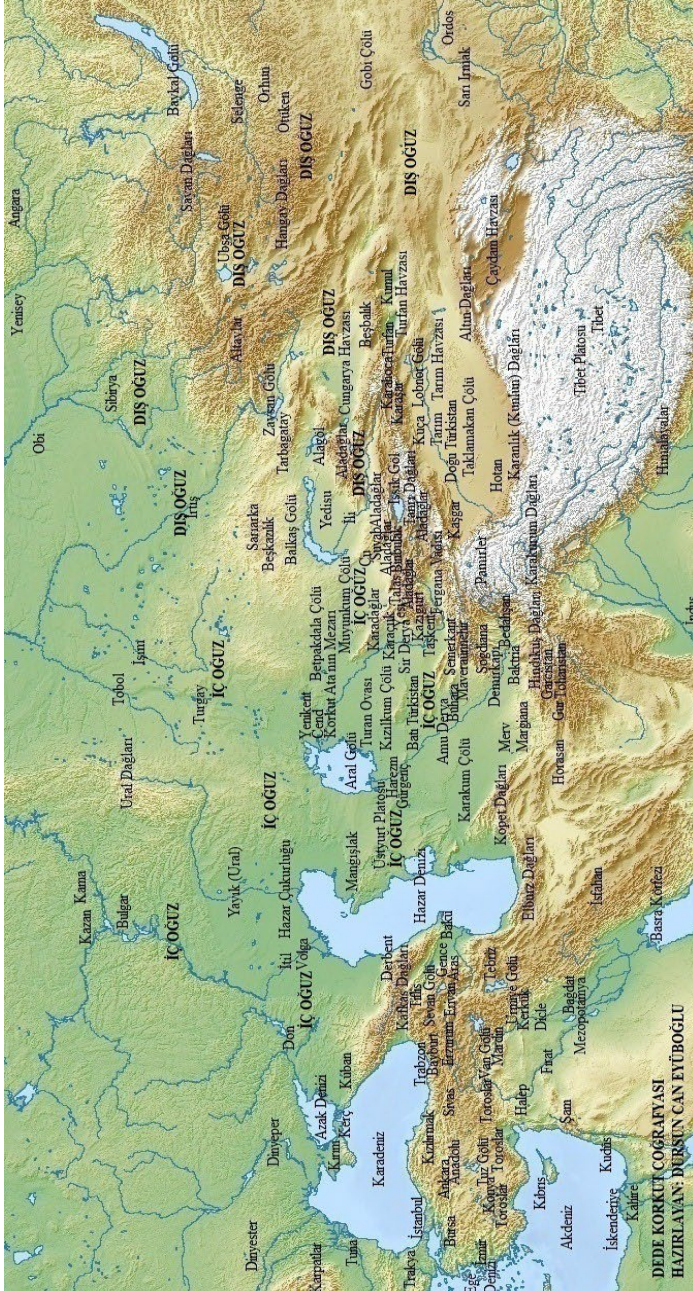
Kazılık Koca'nın adı dolayısıyla *Kazılık* adı Türkmenistan varyantında da geçmektedir.

Dede Korkut'ta *Kazılık at* ifadesi geçmektedir ki, bu ifade atın cinsini, yetiştirildiği yöreyi ifade etmiş olabilir. *Kazılık at* ifadesi ile eski çağlarda atlarıyla ünlü *Kazılık* bölgesinde yetişmiş bir at türünün kastedildiği söylenebilir.

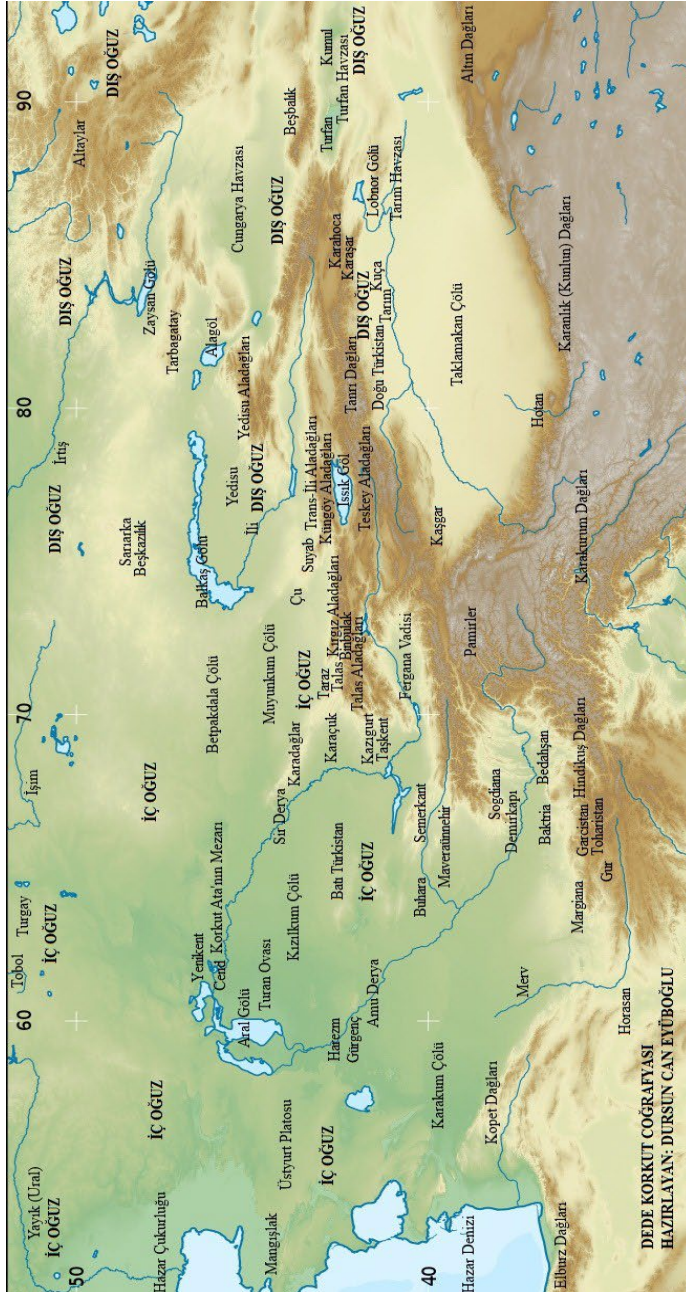
Kazılık adı, çeşitli Türk destan ve efsanelerinde, Türk boylarının folklor ürünlerinde de geçmektedir.

Kazılık Dağı'nin adının kökünde bulunan *Kaz* sözcüğü; tarihin derinliklerinden gelen, tarihi süreç içerisinde, İskit-Sakalar, Kanglılar, Batı Gök-Türkleri, Türgişler, Oğuzlar, Hazarlar gibi Türk topluluklarından birbirine miras bırakılacak şekilde geleceğe aktararak günümüze kadar taşınan, Türklerin ortak hafızasında yaşatılmış olan *Guz/Kuz/Kaz* unsuruyla ilgilidir.

Ek-1: Dede Korkut Coğrafyası - 1

Ek-2: Dede Korkut Coğrafyası - 2

Kaynakça

- Aimukhambet, Z. A. ve Rakhmetova, B. A. (2016). "Kazak Folkloru ve Edebiyatındaki Dede Korkut ve Mitopoetik Alan", III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 207-215.
- Akar, A. (2019). Bir Milli Kültür Değeri Olarak Dede Korkut Oğuznâmeleri. Nefes, (35), 76-83.
- Akkoyun Koç, T. (2020). Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Aristov, N. A. (2014). Türk Halklarının Etnik Yapısı. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Atay, D. (2018). Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu Destanında Dramatik Aksiyonu Sağlayan Görüntü Değerleri. International Journal of Languages' Education and Teaching, 6(3), 69-88.
- Birdoğan, N. (1996). Köroğlu - Bir Toplumsal Direnişin Destanı. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). Türk Mitolojisi / Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi. Çev. Recep Özbay. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Budagov, B. E. (1994). Türk Uluslarının Yer Yaddaşı. Bakü: Elm.
- Bulduk, Ü. (1996). "Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar", I. Milli Kafkasya Sempozyumu, Kars, 25-29 Ekim 1995; Ankara Ü. DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 29, s. 247-251.
- Bulduk, Ü. (2020). "Dede Korkut'ta Geçen Oğuz Elleri", Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı (Bayburt 22 Temmuz 2019) Bildiriler Kitabı, ed. Üçler Bulduk ve Selma Köseoğlu. Bayburt: KUDAKA. s. 11-18.
- Çınar, A. A. (2000). "Dede Korkut Destanı'nda At ve At Kültürü", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 97-108.
- De Groot, J. M. ve Asena, G. A. (2011). 2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Deer, J. (1954). İstep Kültürü. çev. Şerif Baştav. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 12 (1-2), 159-176.
- Derman, A. ve Aslan, Z. (2016). "Çevre Eğitimi İçin Kültürel Bir Bakış Açısı: Dede Korkut Hikâyeleri". Turkish Studies, Volume 11/14, s. 201-220.
- Duymaz, A. (1996). "Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alpi: Salur Kazan", Millî Folklor, S. 31-32, s. 49-59.
- Duymaz, A. (1997). Bir Destan Kahramanı Salur Kazan. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime). Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

- Ekici, M. (2019). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1994). "Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). "Dede Korkut'taki Olayların Zamanı", Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). "Salur Kazan Kimdir?", Millî Folklor, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdem, M. (1998). Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, H. (2014). Dede Korkut Oğuznamelerinde Doğa, İnsan ve Mekân İlişkileri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ergin, M. (1964). Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Ergin, M. (2017). Dede Korkut Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2003). "Dede Korkut Hikâyeleri'nde Dağ Kültü", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2003/II, s. 75-88.
- Erkoç, H. İ. (2006). Askeri Tarih Açısından Köl Tigin. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26 (1), 203-226.
- Eyüboğlu, D. C. (2019). Korkut. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Salur Kazan Üzerine Bir Değerlendirme. Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 6(1), 87-145.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Bayındır Han Üzerine Bir Değerlendirme. Anasay, (22), 275-315.
- Eyüboğlu, D. C. (2022c). Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'un Tarihi. Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2 (1), 95-118.
- Eyüboğlu, D. C. (2022d). Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nun Tarihi. Milli Kültür Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 33-69.
- Gabain, A. V. (1944). "Köktürklerin Tarihine Bir Bakış", çev. Saadet Ş. Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 5, s. 685-696.
- Gökyay, O. Ş. (1973). Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

- Gömeç, S. (2009). "Dede Korkut Kitabında Geçen Tartışmalı Bazı Yer Adları Üzerine", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 4 (2009), s. 210-217.
- Gumilev, L. N. (2002). *Hunlar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Güdek, O. (2007). "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı"ndaki Bazı Motifler: Tabiat At Kırk Ak ve Kara Su. *Folklor, Halkbilim Dergisi*, 6(65), 30-39.
- Hacaloğlu, Y. ve Memişoğlu, R. (2005). "Dede Korkut Destanlarında Adları Geçen Oğuz Beylerinin Adlarını Taşıyan Yer Adları Üzerine Bir Deneme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı), S. 49, s. 772-815.
- Haznedaroğlu, A. (2020). "Salur Kazan Ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında", *Journal Of Old Turkic Studies*, C. 4, S. 2, s. 437-468.
- İbrayev, Ş. (2000). "Korkut ve Şamanizm", akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.
- İbrayev, Ş. (2000). "Ebedî Miras", akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- Karçıga, S. (2015). *Dede Korkut Kitabı'nın Anlam Bilimsel Çözümlemesinde Kavram Alanının Rolü*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karçıga, S. (2016). "Dede Korkut Kitabı'nda Hayvanla İlgili Kelimelerin Tasnifi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), s. 12-33.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Margulan, A. (2000). "Korkut: Efsane ve Hakikat", akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, I. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1994). "Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)", I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1988*, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, II. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Rıza, N. (2004). "Dede Gorkut: Etnik-Gövmi Genезis Problemi", II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1998/II*, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 103-106.
- Roux, J.-P. (2000). "DAĞ. Kozmik Eksen. Türkler ve Moğollar.", çev. Gönül Yılmaz, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler*

- Sözlüğü, 1. Cilt. yön. Yves Bonnefoy, Türkçe haz. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. s. 147.
- Seydimbek, A. (2000). "Korkut Ata Efsaneleri", akt. Dinara Düysebayeva, Kazakistan'da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 49-95.
- Sümer, F. (1959). "Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyetde Eserler", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). "Oğuzlar", TDV İslâm Ansiklopedisi, cilt: 33, s. 325-330.
- Şahin, A. (2017). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Yapı. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Şahin, V. (2009). Boğaç Han Hikâyesinin Anlatı Düzlemindeki Görünümü. Turkish Studies, 4 (8), 2099-2128.
- Şahin, V. (2017). 'Dede Korkut Hikâyeleri'nde Mekân Algısı ve Kurgusu. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 5, S. 8, s. 1-49.
- Şen, C. (2018). Dede Korkut Anlatıları'nda Büyülü Gerçekçilik. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Togan, Z. V. (1982). Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul: Enderun Yayınları.